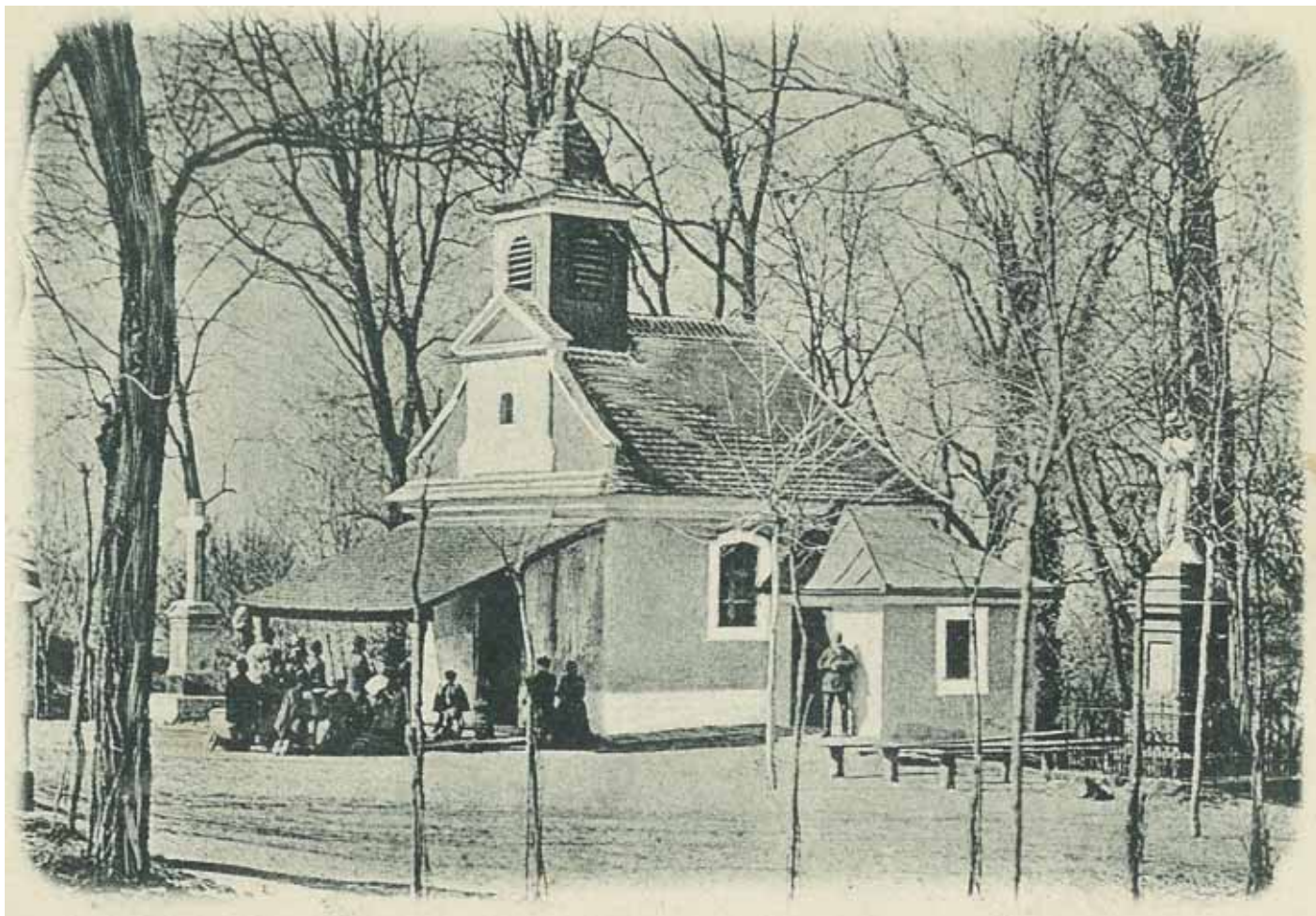

BAJAI HONPOLGÁR

2011. szeptember

XXII. évfolyam 9. (250.) szám

Ára: 250 Ft

Vodicai képeslap a 19-20. század fordulójáról Dr. Nebojszki László gyűjteményéből

Máriakönyve - Vodica

1811–2011

Immár 200 éves Felső-Bácska legfontosabb és legrégebb búcsújáró helye. A bajai Szent Antal Plébánia kiadásában a jeles évfordulóra jelenik meg dr. Nebojszki László *Máriakönyve-Vodica – Egy kegyhely története* című könyve. A bemutatóra invitáló meghívóból idézünk: „A 18. század első felétől formálódó kultusz nyomán, Baja város és környéke nemeseinek és tehetősebb polgárainak adományaiból 1811 augusztusának végére épült fel a néhány nappal ké-

sőbb, szeptember 8-án felszentelt kápolna, mely hat év elteltével, 1817-ben nyerte el VII. Pius pápa búcsúengedélyét. A 19. század későbbi évtizedeiben teljesen kiépült kegyhely 1922-ben, Baja plébániákra történt felosztásakor került a ferences rendtartomány igazgatása alá. A Máriakönyve nevet az I. világháború utáni korhangulatból fakadóan 1923-ban kapta. A kegyhelyet, elsősorban Kisboldogasszony napján, a 19. és a 20. század folyamán évente sok ezer hívő

kereste föl, és nincs ez másként napjainkban sem. Dr. Nebojszki László a kegyhely 200 éves történetét sok érdekes levéltári dokumentum közlésével, a kegyhelyhez kötődő legendák és visszaemlékezések felidézésével rendkívül színesen és részlet gazdagon tárja elénk. Mindezt számos, a szöveg között elhelyezett, jórészt színes kép teszi még szemléletesebbé.”

A könyvbemutató Máriakönyve-Vodicán lesz 2011. szeptember 4-én 17 órakor.

A rádium regénye

I. rész

Száz éve, 1911 decemberében a Svéd Királyi Tudományos Akadémia meglepő döntést hozott. Nyolc év múltán másodszer ítélte oda a Nobel-díjat Madame Curie-nek. A legrangosabb tudományos dekorum újólagos megadása ilyen arányban és mértékben azóta sem ismétlődött meg. A törekény kis asszony érdemessége előtt a világ tudományos közvéleménye mindenkör tisztelettel hajolt meg.

A rádióaktivitás szó az emberek többsége számra baljós hangzású. Kétségtelen, hogy Hiroshima és Nagasaki lakói közül több tízezer főnyi áldozatot szed a láthatatlan sugárzás. Az 1945-ös két atomtámadás tűzgömbjének perzselése, lökőhulláma és sugárzása százötvennyolcezer japánt öl meg. Azt, hogy a következő évtizedekben sugárfertőzés következtében kifejlődő rák-betegségben hány ember pusztul el, legfeljebb csak valószínűsíteni lehet. A radioaktív anyagoktól való félelmet világszerte megnöveli az 1986-os csernobili reaktor-katasztrófa, valamint az idei fukushimai baleset is. Kevésbé közismert, hogy ezek a laikus számára titokzatos és óvatlanul kezelve valóban veszélyes anyagok az emberiség jótevői is voltak. Milliókra tehető azoknak a betegeknek a száma, akiknek életét megmentette vagy meghosszabbította a rádiumkezelés. A mesterséges radioaktív elemek előállítását után pedig olyan diagnosztikai és terápiás eszközökhöz jut hozzá az orvostudomány, melyek százmilliók gyógyítását segítik elő.

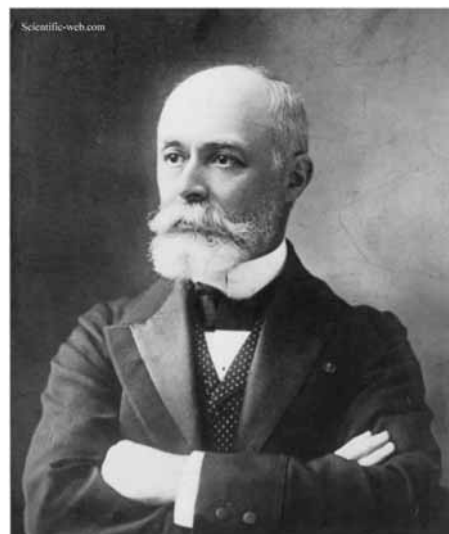
Az idén lesz 115 éve, hogy azok a této-va, tapogatózó kutatások megindulnak, melyek páratlanul felgyorsulva, egy évtized alatt elvezetnek a rádióaktivitás természetének megismeréséhez. Mint számos nagy felfedezés bekövetkezésében, ezúttal is fontos szerepet játszik a véletlen. 1995-ben emlékeztünk meg Conrad Röntgen nagy felfedezésének centenáriumáról. A titokzatos X-sugarak kutatása – így nevezte el Röntgen az új jelenséget – világszerte nagy izgalmat keltett a fizikusok körében. Egy év múlva a francia akadémia elnöke, Poincaré tartott előadást neves német kollégája érdekes kísérleteiről. Egyúttal bemutatta a röntgenezés első páciensének, egy békának csontvázáról készült felvételt is. A párizsi Halhatatlanok körében a békés-brekegő belső szerkezetének feltárulkozása aratott tetszést, egy gondozott szakállú úr viszont másón tűnődött el. Henri Bec-

querel – így hívták a kitűnő megjelenésű professzort – közismert francia tudósdi-nasztia sarja. Évek óta foglalkozik a fluo-reszkáló anyagokkal. Vannak ugyanis ásványok és mesterségesen előállított vegyületek, melyek napfényrel megvilágítva maguk is fényt bocsátanak ki. Ez a másodlagos sugárzás a gerjesztést kiváltó napfénytől jól megkülönböztethető. Poincaré előadásából Becquerel megtudta: a röntgensugárzás egyik hatása, hogy a fluo-reszkálásra képes anyagokat fény kibocsátására készíti. Másrészt az X-sugarak a kazetába zárt fotólemezeket – nagy áthatoló képességük következtében – éppúgy megfeketítik, mint a fény.

A francia professor a kérdést fordítva teszi fel. Amennyiben a röntgensugarak fluo-reszkálást keltenek, nem lehetséges-e, hogy az ő fluo-reszkáló ásványai viszont X-sugarakat bocsátanak ki? Az akadémiai ülést követően hozzáfog ásványai természetének újólagos megvizsgálásához. Az eljárás egyszerű. A megsorszámozott ásványok alá egy-egy tokozott fotografikus lemezt helyez, és kiteszi őket a napfényre. A fluo-reszkáláshoz társuló X-sugarak – amennyiben jelentkeznek – áthatolnak a fadobozon, és megfeketítik a fényérzékeny üveglemezeket.

Az első fotografikus lemez víztisztán kerül ki az előhívó fürdőből. Becquerel csalódott. Úgy tűnik, hipotézise téves volt. A jó kutató azonban kitartó, módszeres és szívós. Előhívja a második lemezt. Semmi. A harmadikat, és az eredmény ugyanaz. A hatodik lemez azonban fekete! Úgy látszik tehát, hogy a fluo-reszkáló ásványok egy része mégiscsak bocsát ki röntgensugárzást. Csakhogy a hatodik ásvány négy kémiai elemet tartalmaz. Melyik lehet a titokzatos sugárzás forrása? A további kísérletek során még két fluo-reszkáló ásványt talál. A három anyagban egy összetevő közös, mindegyik tartalmaz urániumot. A következtetés kézenfekvő: az urán bocsátja ki a röntgensugárzást.

Becquerel – a jó kiállítású, kimért öreg úr – a lázas tevékenység kényszerétől üzve megszállottá válik. 1896. január 20-án volt az emlékezetes ülés az Akadémián. Nos, még ebben az évben hét közleményt jelent meg kutatási eredményeiről a tekintélyes szaklapban, a Comptes Rendusban. A cikkek nyomán a fizikusok fellelkesednek Európa- és Amerika-szerte. Angliában

Henri Becquerel

olyan kiválóságok szállnak ringbe, mint John Thomson és Ernest Rutherford. A német és osztrák hírességek is nagyágyúk. A titokzatos sugárzás – ekkor még Becquerel-sugaraknak nevezik őket – eredetének és természetének vizsgálata több Nobel-díjat javadalmaz majd. A kiválasztottak, a leghíresebbek azonban, akiket a rádióaktivitásra vonatkozó alapvető eredményeik a halhatatlanságba emelnek, ekkor már Franciaországban vannak. Egyikük törzsköcs gall származék. A sors másik választottja alig öt éve indult el a fény fővárosába távoli lengyel hazájából. A finom vonású szláv lány, akiből tíz év múlva a világ leghíresebb asszonya lesz, nem diadalmenetben érkezik meg a Gare de l'Estre. A Varsóból startoló lengyel diáklány egy negyedosztályú fülkében szeli át a kontinenst. A kupé a közönséges marhavagontól csak abban különbözik, hogy a fal mentén padosor fut végig, közepén pedig összehajtható széken szorong az utas. A párizsi főpályaudvarra már harmadosztályon érkezik, mivel a francia államvasúton ez a legalacsonyabb kategória.

A törekénynek látszó lengyel lány múltja fájdalmas emlékekkel terhes. Rendkívül határozott egyéniség, így pontos jövőképpel érkezik Párizsba. A sors szándékai azonban életútját páratlan magasságba és rendkívüli próbatételek közé vezérlik. A francia fővárosba hosszú és megpróbáltatásoktól terhes öton jut el.

Madame Curie ekkor még Maria Sklodowskának hívják. Egy varsói gimnázium tanárának negyedik gyermeke. A há-

rom lány és a fiú, Jozef, kiemelkedően tehetségesek, és büszkeségei annak az iskolának, ahol nevelkednek. Azt azonban, hogy a legkisebbet, a Maninának becézett Mariát a zsenialitás dicsőfénye övezné, még senki nem fedezi fel. Jövőjének kilátásai sem rózsásak. Az 1795-ben véglegesen feldarabolt Lengyelország történelme legnagyobb válságát éli át. A nagy múltú állam már a középkorban európai tényezőnek számít, tekintélyes királyság. Ám a 18. század hatalmi harcai során orosz, osztrák és porosz szomszédai darabokra szabdalják. Különösen a szláv vértestvér, az orosz bizonyul mohó imperialistának. A 19. században Varsó a cári birodalom nyugati tartományának székvárosává fokozódik le. A gimnáziumokban az anyanyelven és a lengyel történelmen kívül mindent oroszul tanítanak. A cárizmus brutalitására és ostobaságára egyaránt jellemző az a korlátoltság, mely lehetségesnek véli a nagy kultúrájú és nagy lélekszámú lengyel nép erőszakos eloroszosítását. A moszkovita vágyalmok megvalósítása céljából Varsó főiskoláit sem hagyják szellemi centrummá fejlődni, így a magasabb ambíciójú és tehetősebb érettségizettek nyugati egyetemekre törekcsenek. A sóvárgó ifjú vágyak főként Párizs irányába szárnyalnak. A metropolis egyrészt a kontinens kulturális fővárosa, másrészt a lengyeleket hagyományos rokonszenv fűzi a szabad szellemű nemzethez. Törekvésben és tehetségben a Sklodowska gyermekek sem szűkölködnek, ám a család szerény jövedelme nem teszi lehetővé a drága külföldi tartózkodás költségeinek fedezését.

Mania nővére, Bronia, orvosi pályára készül. A százhuszonöt éve még szokatlan női ambíció a Sorbonne-on megszerzett diplomával lenne beteljesíthető. A párizsi utazáshoz és az egyetemre való beiratkozáshoz szükséges tőkét a Sklodowska testvérek oly módon teremtik elő, mely az egyéni érdeket gátlástalanul érvényesítő korunkban szerfelett figyelemre méltó. Mania a gimnáziumi érettségét már tizenhat éves korában leteszi, és nevelőnői munkát vállal, hogy keresetéből Párizsban tanuló nővérét támogassa. Abban állapotnak meg, hogy a diplomát megszerző Bronia viszont praktizálva majd húga tanulmányait fogja fedezni. A testvéri összefogást siker koronázza, és 1891-ben Bronia Sklodowska Párizs egyik külvárosában megkezdte orvosi működését. Illetve ekkor már Mme Dluskinak hívják. Férje szintén lengyel és orvos, továbbá státusa: pilitikai emigráns. Kazimir Dluskit ugyanis az orosz rendőrség azzal gyanúsítja, hogy ré-

szese volt a II. Sándor ellen irányuló összeesküvésnek. A cárt hálátlan alattvalói 1881-ben két bomba felhasználásával átsegítik a pravoszláv mennyországba, és az Ohrána nyomozása szerint az akkor Szentpéterváron diákoskodó Dluski is tudott a készülő merényletről. A lengyel orvos megorrontja a közeledő veszélyt és idejében külföldre menekül. Tanulmányait Párizsban fejezi be, és itt nyitja meg orvosi rendelőjét.

Miután Bronia családja önálló lakást bérel, jelez Varsóban nevelőnősködő húgának: várunk! Így indul el Mania szerény poggyászával a nagy kalandra. Már huszonnégy éves, nyolc évet vesztegetett el a továbbtanuláshoz szükséges pénz összekuporgatására. Úgy tűnik, a késés végzetes hátrányt jelent a nagy életmű megalkotásában. Az acélos akarátú lengyel lány azonban a várakozás éveiben matematikai és fizikai szakirodalmat tanulmányoz. Továbbá – hite szerint – tökéletesen megtanul németül, angolul és franciául. Mikor azonban 1891 novemberében beül a Sorbonne előadótermének első padjába, kínos meglepetéssel tapasztalaj: egész mondatok szállnak el anélkül, hogy egyetlen szót megértene. Rövidesen átesik azonban a franciát csak könyvből tanulók közös élményén, és a Sorbonne professzorainak legáhíthatosabb figyelmű tanítványa szépen halad. Életkörülményeit más probléma zavarja meg. Dluski doktoék lakása a párizsi lengyel emigráció egyik találkozóhelye. Az élénk szellemű házaspár vendégszerető otthonában számosan megjelennek azok közül, akik a jövőndő lengyel köztársaság vezető személyiségei lesznek. Így Mania megismeri a magasra ívelő pályája kezdetén álló zongoraművészt, Paderevskit. Akkor még nem vetül rá a későbbi világhírnév, és senki sem sejtjené, hogy a szabad Lengyelország majd köztársasági elnökéül hívja meg. A Dluski-házban töltött hónapok Mania végső jellemvonásainak kiformalásában egy szempontból lényegesek. Tudatosul benne, hogy elhagyott hazájához a vér elszakíthatatlan köteléke fűzi.

A harmonikus, ám kissé átjáróház-szerű otthon nem adhat végleges keretet a hivatására konok céltudatossággal készülő lánynak. Nincs egy csendes hely, ahová elmélyült figyelmet kívánó tanulmányaihoz visszahúzódhatna. Megtanácskozva a dolgot Bronia családjával, és úgy döntenek, hogy a Sorbonne közelében bérelnek szobát a húgnak. Szerény, kopár és rideg az új otthon. Nem azért, mert Dluskiék csak szűkmarkúan támogatják a varsói rokont. A pályakezdő orvos házaspárt sem veti fel

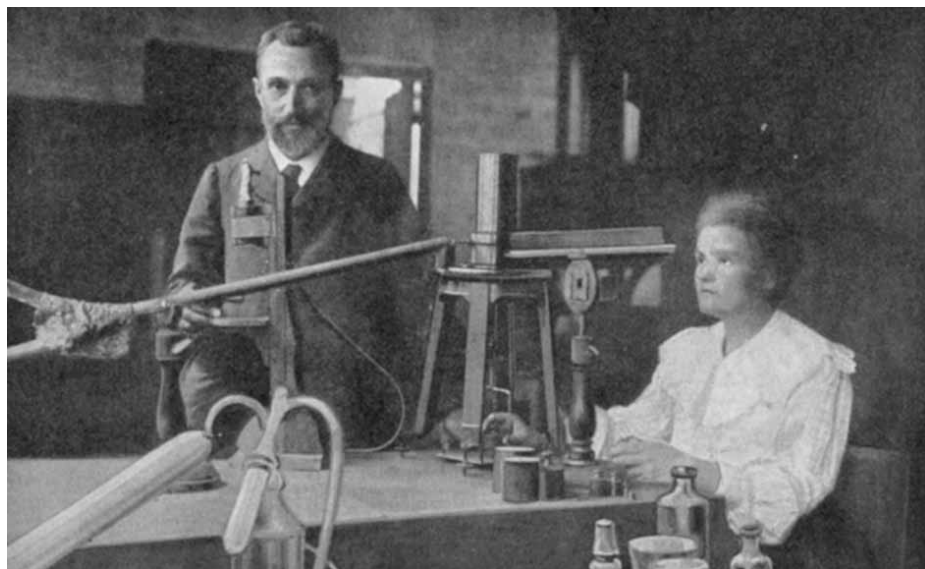
Maria Skłodowska

a pénz, és Maniának csak egy padlásszoba bérletét tudják kiszorítani. A szigorú szerzetesrendek aszkétizmusánál is lényegesen szerényebb a lengyel diáklány életvitele. Kuporgatott frankjaiból mindössze két zsák szénre telik. Ez természetesen az egész idényre jutó ellátmány. Igaz, Párizs tele enyhébb a kontinensénél, de az egyetemi könyvtárból este szobácskájába visszahúzódnó Maniát dermesztő hideg fogadja. Füzetei társaságában az ágy melegébe menekül, és hajnalig jegyzetel könyveiből. Megesik az is, hogy az asztalon hagyott pohárban jégvárta recésedik a vízen. Hónapokon keresztül teán és vajjas kenyéren él. Lefogy, bére áttetszővé válik. Időnként nővére és sógora szelíd erőszakkal hurcolják otthonukba, hogy kondícióját pár napos gondozással feljavítsák. Mikor erőre kap, visszatér rideg szobájába, mely számára a tudományban való elmélyedés extázisának szentélye. Mania elemi erejű vonzalmat érez a tudományban való elmélyülés intellektuális élményéhez, de ekkor még álmodni sem mer arról, hogy a fizikát valaha alkotó módon művelje. Ambíciója mindössze annyi, hogy diplomát szerezzen és tanárként visszatérjen egy varsói gimnáziumba. A tudomány fővárosába, Párizsban megszerzett ismereteit arra kívánja használni, hogy rab és nyomorult nemzete szellemi felemelkedését szolgálja.

A csinos, szép acélszürke szemű diáklányt hiába próbálják megkörnyékezni a Sorbonne hallgatói. Zárkózott és elutasító, számára az ifjúság szórakozásai nem vonzóak. Azt, hogy társaságban megjelenjék,

alig engedi meg magának. Egy alkalommal kivételt tesz. Elfogadja egy Párizsba látogató lengyel egyetemi tanár családjának meghívását. A szűk körű összejövetelen egy hallgatag, magas, szórakozott francia is megjelenik. Harmincöt éves, de nevét két jelentős felfedezése nyomán már tisztelettel említik fizikus körökben. Pierre Curie-nek hívják a szikár professzort. Bár a lassan csörgedő beszéd csak jó óráig tart, Mania és Curie érzik, hogy sorsuk fordulópontjához érkeztek el. Eddigi életmenetük alapján úgy tűnik, két olyan ember találkozása ez, akik érdeklődésében csak a tudomány számára marad hely. A sors azonban másképp határoz. Pierre Curie-ben gyors, ám mély érzés lobban fel, melyet a bájos, csodásan makrancos fűrtű lengyel diáklány is viszonzoz. Egy éven belül összeházasodnak. Bár az irigy sors mindössze tíz boldog évet mér ki, a két rendkívüli lény kapcsolata monumentális tudományos életművé tornyosodik. Az alkotás közös lázában eltöltött éveket mély emberi érzések szálai szövöik át.

Mania Sklodowska még házasságkötése előtt leteszi vizsgáit a Sorbonne-on. A lengyel diáklány tehetsége lekörözi sokkal előnyösebb pozícióból induló francia kollégáit. Az egyetem versenyvizsgaszerűen rangsorolja végzett hallgatóit. Mania a matematika vizsgán a második, a fizikán az

A Curie házaspár a laboratóriumban

első helyet szerzi meg. Mivel házassága sorsát most már Párizshoz köti, nincs akadály, hogy tudományos ambícióit kiélje. Doktorátusra készül, és témául az akkor nagy figyelmet keltő Becquerel-sugarak vizsgálatát választja. Pierre helyesléssel, ám minden különösebb emóció nélkül figyelmeztet a kutatásainak megkezdését. Ekkor még egyikük sem sejtí, hogy a témaválasztás nemcsak kettőjük életét fogja átalakítani, hanem az újkori fizika legjelentősebb felfedezéseire vezet el.

Mme Curie rendkívül szerencsés kezű kutató. Mivel Henri Becquerel az uránt véli a titokzatos sugárzás forrásának, Marie – ezt a francia nevet viseli házasságát követően – e szürke fémeket választja ki az uránszurokérből. Becquerel nyomdokain haladva újólág kimutatja az urán sugárzását. Csakhogy az éles szemű lengyel asszony furcsa dolgot észlel. A szurokérc visszamaradt, urántól már mentes része erősebben sugároz, mint maga az urán. A Becquerel-sugarak kibocsátása tehát nem az urán egyedi tulajdonsága!

A váratlan fordulat felkelti Pierre Curie figyelmét is, és a kutatásokba ő is bekapcsolódik. A l'Ecole Physique professzora mindenekelőtt

megfelelő mennyiségű nyersanyagról gondoskodik, melyből az új, erőteljesen sugárzó anyagot kiválasztják. Mivel az uránszurokércet, melynek néhány darabját Marie vizsgálta, a csehországi Joachimstalban bányásszák, a bécsi Természettudományi Akadémiához fordul. (Csehország ekkor az osztrák-magyar monarchia egyik tartomány.) Süss professzor pártfogó levele nyomán a bánya igazgatója egy tonnányi nyersanyagot küld díjmentesen a Curie-laboratóriumnak. Mivel a nagy mennyiségű anyag feldolgozásához helyiségek kellene, az iskola jó szándékú igazgatója az udvarban lévő műhely épületét bocsátja rendelkezésükre.

Mme Curie kimutatja, hogy az uránmentes szurokérc két sugárzó anyagot is tartalmaz. A szerencse ismét mellé szegődik, és a két agresszív anyag egyikét 1898-ban sikerül vegytisztán elkülönítenie. Azért beszélünk szerencséről, mert valójában tizenhat radioaktív anyag volt jelen a feldolgozott iszapban. Marie valami öntudatlan ráérzéssel olyan kémiai reakciót választott ki, mely az egyik legnehezebben kimutatható radioaktív anyag leválasztására volt alkalmas. Pierre és Mme Curie egy olyan elemet találtak, melyet még egyetlen kémikus sem mutatott ki. Az új elem elnevezésének joga felfedezőié. Hogyan nevezzük? – kérdezi feleségét Pierre. Marie gondolkodik, majd félénken, szinte suttogva mondja: „Mi lenne, ha polóniumnak neveznénk el?” Így történik meg a csoda, hogy a százhárom éve feldarabolt haza neve, melynek újjászületése harmincmillió lengyel legforróbb vágyálma, nem a térképben, hanem a kémikusok periódusos rendszerében jelenik meg.

Folytatjuk

Dr. Dániel József

Pierre és Marie pihenőben

„Elmehetsz már akár alá, akár föl, a csanádi kislányt nem találsz föl...”

A református leányviselet Érsekcsanádon a 20. század első felében

Érsekcsanád az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén található, ma Bács-Kiskun megyéhez tartozó község, Bajától északra 8-10 kilométernyi távolságra. A település lakossága 2011. február 17-én 2956 fő volt, magyar (89%), cigány (7%) és német (4%) nemzetiségűek s öt különböző felekezetűnek vallják magukat.

A néprajztudomány a Kalocsai Sárköz egyik településeként tartja számon Érsekcsanádot, ám mindig is szoros kapcsolatot tartottak fent a Duna túlsópartján lévő Tolnai Sárköz falvaival. Nemcsak élénk gazdasági és házassági kapcsolat volt e két táj között, a kulturális kapcsolatok legszembetűnőbb jele a két vidék igen hasonló öltözködési kultúrája. Különösen szembeötlő a „túsfélti” Báta rokonsága Szeremlével és Érsekcsanáddal.

A sárközi táj természeti adottságait kihasználva kialakított egy gyűjtögető, halász-pákász életformát, mely csak az 1860-as évekbeli vízszabályozások óta váltott át elsősorban földművelővé, de a halászat és az állattartás továbbra is jelentős szerepet kapott benne. A földek ármentesítése, a vízlecsapolások révén megindult a terület kiszáradása, így hatalmas, jó minőségű és jól megművelhető földterületekkel bővültek a faluhatárok, s mindez a lakosság egészen páratlan meggazdagodását jelentette. Csakúgy, mint másutt, a hirtelen bekövetkezett életmódbeli változás megmutatkozott az építkezésben és a lakásbelsőben, valamint a kidíszesedett, kiszínesedett ruházkozásban is, ám sehol sem akkora méreteken, mint a Sárközben.

A nagy jólétben a polgárosulás számos eleme megmutatkozott. A 19. század végére az egy-kétszobás házak helyett a négy-öt szobásak lettek jellemzőek, melyeket városi módra rendeztek be dívánnyal, dupla ágygal, szőnyegekkel és függönnyel. Mégis, a nagy ház egyetlen szobájában élt az általában három- négy generációból álló család, a többiben pedig ruháikat tárolták. Ugyanis a ruházkozásban való fényűzés által mutatkozott meg egy-egy család anyagi jóléte, ám ennek a gazdagságnak igen súlyos társadalmi velejárója volt: az egykésés. A szaktudomány a születésszabályozás azon társadalmilag elfogadott formáját nevezi így, amikor a családok

mindössze egy utódot vállaltak a jólét, a vagyon gyarapítása és egyben tartása érdekében. Sárköz társadalmában az egyke intézménye körülbelül az 1800-as évek utolsó harmadától az 1930-as évek első feléig volt érzékelhető. Ennek a magamutogató életstílusnak a hosszú távú következménye volt a sárközi református lakosság számának folyamatos csökkenése, majd előregedése.

Solymos Ede szerint a Bajai környéki magyar falvak viseleteit vizsgálva két különböző típus állapítható meg: élesen elválik egymástól a kálvinista (Érsekcsanád és Szeremle) és a római katolikus települések (Bátmonostor, Nagybaracska és Dávod) öltözete. Előbbiek esetében mind sárközi, mind bácskai hatások fellelhetőek, de a mindkét faluban viselt lázsiást, a pénzérme csüngőkkel ellátott nyakravalót délszláv hatású viseleti elemként határozzák meg. A római katolikus Duna menti falvakban szintén ismert volt ez az ékszertípus. Például Dávodon az ezüsből készült pénzes nyakéket húszasnak, az aranyból készültet pedig dukátnak nevezték. Mindkettőt jelzővel látták el aszerint, hogy mekkora volt a rajta lévő legértékesebb érme (egy, két, öt vagy tízkoronás húszas és dukát).

Azonban maga az érsekcsanádi viselet sem nevezhető egységesnek, ugyanis a helyi öltözködési kultúra a vallási felekezetek szerint megoszlik. A továbbiakban a református őslakosság öltözködését mutatjuk be, némiképp rámutatva a római katolikusokkal való árnyalatnyi ruházkozásbeli különbözőségekre.

Érsekcsanád eredetileg kálvinista falu volt, s az őslakosok valamivel jobb módúak voltak a későbbi bevándorlóknál. A katolikusok a 19. század utolsó harmadában jelentek meg számottevően a faluban, többnyire napszámos- és bérmunkákból éltek. Eleinte igyekeztek megtartani saját viseletüket, ám idővel átvették a helyi ruházkozást. A két felekezet öltözködésbeli különbsége a női ünnepi fejviseletek és éksze-

Érsekcsanádi református leányok. A bal oldali kislány lázsiást visel, a jobb oldali fején laposabb és szélesebb nyolcas aranycsipke látható.

A fotó Laki Sándorné tulajdona, készítője ismeretlen

rek kapcsán volt megfigyelhető. A lányok két ágba font, majd koszorúba feltűzött hajuk előtt fekete bársonyszalagra felvarrt aranycsipkét viseltek, a reformátusok nyolcas, a katolikusok pedig ennek felét, az S-es aranycsipkét, ezeket formájuk után nevezték így. A nyolcas aranycsipkének is két típusa volt ismert, egyik fajtája laposabb és szélesebb volt a másiknál. Viszont egyértelműen a református felekezethez tartozást jelentette a fentebb már említett lázsiás viselése, valamint a még gyermektelen fiatalasszonyokat megillető ünnepi fejviselet, a tekerődő fátyol. Ezt a menyecske az esketést követő első vasárnap, az istentiszteletra öltötte fel először (a második világháború előtt szerdán tartottak lakodalmakat). A drága anyagok, a bajai ötvösök által készített lázsiás és a tekerődéshez szükséges ezüst vagy arany tűk előállítására igen komoly kiadást jelentettek egy-egy család számára.

Négy öltözetípust különböztettek meg. A legegyszerűbb öltözet a hétköznapi vagy „hétköznaplós” viselet volt, ezek szolidan díszített, egyszerűbb és olcsóbb anyagokból varrt ruhák voltak. Báli ruhaként vagy „bálba menős ruhaként” funkcionáltak a már használtabb ünneplős ruhák, sokszor meghagyva rajtuk az eredeti díszítést. Az ünneplős ruhák közül választották ki a kimenős ruháikat, melyeket csak akkor öltöttek fel, ha a falun kívülre kellett menniük. A legszebb, legdíszesebb öltözet az ünneplős vagy „vasárnaplós” viselet volt. A faluban bevett szokás szerint a

Református lányok selyemruhában és köténnyel lekötött röpikeiben. A bal oldali lány applikációval díszített selyemszoknyát és –kötényt visel, a jobb oldali leányon pedig nyolcas aranycsipke díszítésű selyemszoknya és aranycsipkés, körül rostos kötény van.

A felvétel 1939-ben készült a húsvéti vagy pünkösdi istentisztelet után.

A fotó Érsekcsanád Község Önkormányzatának a tulajdona, készítője ismeretlen.

jelesebb egyházi ünnepekre, húsvétra, pünkösdre és karácsonyra új ruhát illett csináltatni. Körülbelül az 1930-as évek legelejéig volt szokásban a húsvétkor és pünkösdkor járt karikatánc a Hunyadi és a Zrínyi utca kereszteződésében. A ma élő legidősebb korosztály (ők az 1920-as évek első felében születtek) csak szemlélődőként szerepelt e rítusban, hiszen még kislányok voltak, s az ünnepi karikázóban csak az eladó sorban lévő leányok és a még gyermektelen asszonyok vehettek részt. A helyiek emlékezete alapján – akik főként már csak felmenőik elbeszélései alapján hallottak erről a hagyományról – „a rossz nyelvek szerint” azért karikáztak az utcasarkon, hogy legújabb ruhájukat így mutassák meg a falu népe előtt. Feltételezhető, hogy azok a valamivel szegényebbek vélekedhettek így, akik soha nem vehettek részt az ünnepi körtáncban, hiszen nekik nem állt módjukban annyira díszes viseletet kiállítani. Tehát ez a hagyomány valószínűleg csak a jobb módú református öslakosok között élhetett.

Csakúgy, mint máshol, Érsekcsanádon is a még párválasztás előtt álló, eladó sorban lévő leányok kapták a legnagyobb figyelmet mind a családtól, mind a faluközösségtől, s ezt jól tükrözte a leányok meg-

jelenése is. A sárközi társadalom egyik központi kérdése a ruha volt. Szívesen vették, ha a család egyetlen gyermeke leány volt, akinek öltözködésére kisebb vagyont lehetett költeni: már egyetlen öltözet ruha reprezentálhatta a család anyagi jólétét. Ebben az életkorban különösen fontos volt a közvélemény megítélése a lányokról, hiszen az nagyban befolyásolta az udvarlást, a párválasztást. A család nőtagjai nagyon ügyeltek a lányokra, hiszen ha valaki vétett a falu íratlan szabályai ellen, ha nem úgy viselkedett, nem úgy sétált az utcán vagy nem úgy öltözött fel, ahogy azt a faluközösség elvárta, rögtön a szájukra vették és elítélték, sőt akár megkérdőjelezhették a leány erkölcsösségét is. Igyekeztek dalban is okítani a lányokat a helyes magaviseletre, egy-egy ruhadarabbal jelképesen ábrázolva erényeiket:

*Szagos a rozmaring, szagos a rozmaring,
földre hajlik az ága,*

*Gyere kisangyalom, gyere kisangyalom,
üljünk az árnyékába!*

*Nem ülök, nem ülök rozmaring árnyékába,
Összetörik babám a fehér alszoknyám,
megver az édesanyám.*

*Nem ülök, nem ülök rozmaring árnyékába,
Mert piszkos lesz babám a fehér alszoknyám,
megver az édesanyám.*

Már a századfordulón készült fényképek tanúsága szerint is magas sarkú cipőkben jártak, melyek gombos pántokkal vagy masnidiszes gombokkal záródtak. Körülbelül az 1920-as évekig jártak papucsban templomozni, ezt később már csak a tánc csoportban hordták. Ez időig volt divat a bibbantyús harisnya viselése is. A 20. század elején még éltek a faluban harisnyakötők, ám egy 1924-ben született asszony elmondta, neki csak egy pár harisnyája volt, amit édesanyja vásári harisnyaárusoktól vett. Az 1930-as évek tánc csoportos fellépéseiben már csak néhányan viselték. Jellemző volt a díszesebb harisnya, előfordult a színes harisnya színes bibbantyúkkal (csomókkal) vagy a különböző mintákkal (például szőlőfejes) hímzett darabok, később pedig a fehér alapon fehér bibbantyúk lettek általánossá.

Többféle alszoknyát viseltek. A legelső volt a háziszóttos pöndő (pendely), amit a csipkés pöndő követett, s ezeken viselték a keményített sifon rokolyákat, a tehetőségtől (és testalkattól) függően minél többet. A pöndőtől számítva minden alszoknyája két centiméterrel hosszabb volt az előzőnél. A rokolya lehetett sima vagy bodros (fodros), s mindegyik alját gyári csipkével díszítették. A rokolyák ráncai fent a derékban széles gallérba voltak szedve. Nagyon ügyeltek alsóruházatuk rendben tartására, szorosan a derekukra kötötték őket, feszesen kellett állniuk. Ennek érdekében hátul a szoknyák korcának (derekának) a közepére egy-egy nagyobb gombot is varrhattak, s ez alatt húzták el a szoknya pertlijét (megkötő madzagját), majd elöl megkötötték. Kizárólag a tánc csoportos szereplések alkalmával kötötték fel a pöndőre, a rokolyák alá a turnit vagy turcsit (farpámát), mely hátul megemelte a ruhát.

A szoknyák bőségét úgynevezett széleken mérték. Egy szél jelenthette egy asztalnak a szélességét, de selyemszoknyák esetében lehetett az üzletekben feltekerve árusított anyagok szélessége is, tehát egy szél körülbelül 70-90 centiméter lehetett. Ha egy háziszóttos pöndő 10 széles volt, akkor az azt jelentette, hogy a pöndőnek való anyag kiszabásánál tízszer vették az asztal szélességét, így egy pöndő bősége hét és kilenc méter közötti volt.

Az 1800-as évek második felében tértek át a háziszóttos fehervászoról a szoknyának való ternó anyagra, majd a század vége felé kezdték el használni a különböző drága selymeket. Sem a szoknyák színéhez, sem a hozzájuk való díszítéshez nem kapcsolódott semmiféle „szabály”, mindez inkább a tehetőségtől, továbbá az ízléstől függött,

pontosabban hogy a ruhadarabok harmonizáljanak egymással. A ternó szoknyákat egy-három sorban hímzett szalaggal felpántlikázták, aljukat pedig fényes anyagokkal (flitterekkel, gyöngyökkel) ékesítették, melyek közé gyakran egy keskenyebb hímzett szalagot is tettek. A selyemszoknyák díszre aranycsipke vagy applikáció volt. Az igen jó módúak esetében volt jellemző a tetjén bodros selyemszoknya, vagyis hogy körülbelül a szoknya felénél a szoknya tetjére egy fodor volt rávarrva, a szoknyával megegyező anyagból. A szoknyánál valamivel rövidebb fodor alól kilátszott a szoknya díszes alja.

Régi fényképek alapján megfigyelhető a kötők (kötények) szabásában végbemenő változás is: régebben egyenes szabású, keskeny, úgynevezett egy szélből készült kötényeket viseltek, később pedig már – a szoknyák rövidülésével párhuzamosan – a bővebb, kissé ráncolt körül rostos (rojtos) kötöket hordták. A rostok két típusát különböztették meg: a hosszabb fajtát helyben kötötték selyemfonalból, míg a másik, ami rövidebb volt, üzletben vásárolt függönyrojtot. A selyemszoknyák elé azok anyagával megegyező kötényeket viseltek, és a rajta lévő díszek is ugyanolyanok voltak; már az anyagvásárlásnál figyeltek arra, hogy a kiválasztott anyagból jusson köténynek is. A ternószoknyákhoz külön varrtak kötényeket.

A régi ternó szoknyákhoz tartozó felsőruházat volt a szőttes ujjú ing és a pruszlik (mellény). Az ing nyaka ráncolt, színes szalaggal szegett, elől nyitott volt, melyet egy kis kapocccsal és színes szalaggal húztak össze. Csipkés végű ujjá félhosszú volt és könyék föléig ért. Az ujjába cserebogaras vagy rózsás szőttest tettek, előbbit érsekcsanádi sajátosságnak tartják, Sárközben máshonnan nem ismert ez a motívum. Később, amikor már nem lehetett beszerezni ilyen szőtteseket, más mintájúakkal helyettesítették, és flittereket, gyöngyöket erősítettek rájuk, utóbb pedig szélesebb hímzett szalagot is használtak szőttesek helyett; ezek ugyanolyan szalagok, mint amilyenek a lányok pántlikái és a szoknyadíszek voltak. Fél Edit a buggyos ujjú ingvállak ilyenfajta díszítésében szintén délszláv kapcsolatot vélt felfedezni. A szőttes ujjú inget mindig a szoknya derekába kötötték be, tehát a szoknya alatt viselték.

Az ingek fölött viselt, bársonyból vagy selyemből készült pruszlikokat gazdagon díszítették. Nemcsak a szegélyeit, hanem a karvágás körül, V vonalban a háton, sőt gyakran még a mellény elején is díszítették, többnyire nyolcas aranycsipkével. Ha

Nesselroth B. BAJA
Református anya és leánya ünneplős viseletben. A lány nyolcas aranycsipkét, lázsiást és övvel leszorított röpikét visel.

Mindkét kötény egy szélből készült.
A fotó Laki Sándorné tulajdona, készítette Nesselroth Bernát bajai fényképész az 1910-es évek második felében.

valakinek nem volt módjában így feldíszíteni vagy nem volt már több aranycsipkéje, fényes flitterekkel vagy gyöngyökkel varrták ki a mellényt, ez esetben virág

vagy szív alakú mintákat is kialakítva a fényes díszekből. A nem aranycsipkével díszített mellényeken megfigyelhető a zsinórozással való díszítés is. A pruszlik néhány kis kapocs egymásba akasztásával záródott össze elől. A ma élő legidősebb korosztály nagyszülei még viselték a pruszlikon elől keresztbe felkötött körül rostos selyemkendőt, később a berliner kendők használata lett szokássá.

Az ing-pruszlik viseletet a testhez álló ujjas, a röpike váltotta fel. Régebbi változata, mikor a felső szabásvonala szorosan követte a test vonalát, dereka pedig hosszúra volt hagyva és ezt a szoknya és a kötény fölött egy övvel szorították le. A kívül hordott röpikék alját díszítés borította. Az ünnepi darabok selyemből készültek, anyaguk megegyezett vagy harmonizált a szoknya és a kötény anyagával. A röpike mintájára olcsóbb anyagokból készítettek ilyenféle blúzokat is hétköznapi használatra. A későbbi röpikék rövidebbek és bővebb derekúak voltak, ezeket már a köténnyel kötötték le a szoknyán kívülre.

Ez a viseletdarab megmaradt a faluban egészen a hagyományos paraszti öltözet végnapjaiig, míg az ing és pruszlik együttesét az 1930-as években a Gyöngyösbokrétá mozgalom, majd a későbbi hagyományőrző mozgalom újította fel és tartotta fent. A legidősebbek a mai napig is „színpadi öltözetként” emlegetik a ternó szoknya-szőttes ujjú ing-pruszlik öltözetegyüttest, utalva azok táncsoportos funkciójára.

Táncsoportos lányok és szegedi vendégeik Érsekcsanádon 1955-ben.
A lányok aranybojtos piros csizmát, ternó szoknyát, szőttes ujjú inget és pruszlikot viselnek, a két bal szélső tekerődő menyecskeének van felöltöztetve.

A fotó Horváth Mihályné tulajdona, készítője ismeretlen

Szólnunk kell a Gyöngyösbokréta mozgalom kapcsán bekövetkező viseletbeli változásokról is, melyek a hétköznapi életben ugyan nem gyökeresedtek meg, de a hagyományörzésben számottevő szerepük volt. Az egyik ilyen újítás volt a „bokrétás piros csizma”. Elöl a szára teljesen egyenes volt, ám a második világháború után már olyan csizmákban is színpadra álltak, amiknek szárán aranyszínű bojtok lógtak, az 1960-as évekbeli fotókon pedig olyanokat is látni, melyeknek szára már csipkés volt. A másik új viseleti elem a lányok pántlikája volt. Egy gumikarikára sorjában több hímzett szalagot varrtak fel, s ezt a

koszorúba feltűzött hajuk köré, az aranycsipke alá helyezték fel. A fiúk kalapja is ekkortájt díszesedett ki, mellé virágot vagy árvalányhaját tűztek, de előfordult a szalagos kalap is. Táncsoportos fellépéseken a lányok a kezükben zsebkendőt fogtak, vagy szoknyájuk derekába tűzték jobb oldalon. Ez azért számított újdonságnak, mert sem a hétvégi táncalkalmakra, sem a hétköznapi napokban nem hordtak maguknál így díszzsebkendőt, csak ünnepnapokon, a templomba menet az énekeskönyvükhöz fogták oda összehajtogatva.

A Gyöngyösbokréta mozgalom késleltetni igen, de visszafordítani vagy megállítani

nem tudta azt a hosszú folyamatot, mely során a hagyományos viseletdarabokat fokozatosan elhagyták, majd végleg letették, ez az egyre változó életmód úgymond természetes velejárója volt. Az 1960-as években már csak a közép- és idősebb korosztály egy része járt a saját öltözetében, ám ők halálukig kitartottak az érsekcsanádi viselet mellett. Tulajdonképpen a hagyományos viseleti kultúra korosztályonkénti átadásának folyamata megszakadt, így végül kivetkőztek, átöltöztek a népviseletből városias ruhába, vagy, ahogy inkább ők mondják: „letették a parasztviseletet”.

Marusa Andrea

Szebényi Tamás versei

A KERTÉSZ

*Minden percet a fáinak áldoz híven a kertész,
Nincs pihenése egész évben, a munkaadó
bongor szabja rövidre az álmat s kelti, sötétben
talpra cibálva, mikor még a kakas se kiált.
Mert meglepszik-e hitvány természettel vagy az átlag
jó közepessel, amely másnak esetleg elég?
Kontár lenne, nem értő gazda, ki tudja, mitől lesz
fáin a drága gyümölcs jószágú, ép, zamatos.*

*Én is féltem a kertem, a mézgás törzseket óvom:
eljön az őszi szünet gazdag időszaka már, –
akkor kell kiderülnie, mit használt a veríték,
s megfizet-e a humusz annyi nehéz napomért.*

ALKONY

*Fölféle jöttem a dombon, tél volt, s mégis a napfény
csalva tavaszt mimikált, ablakokon csobogott;
tűnődés követett, sétáltam: merre kanyarg majd
játszi szeszéllyel az út, képzeletem parazsolt.
Rozsdás, barna kerítések, villák, selyem ég, gyér
fű. A pokolbeli zöld párlat: a lélekölő
búnak mérge belém csorgott ismét. Hazaérve
alkony uralta sötét arccal a rőt hegyeket;
kályha mögé kuporodva egy F-dur zongoraversenyt
hallgattam. Belepett szürke homály komoran.*

AZ ÉJHEZ

*Hány fogadalmat imádkozott, nagy Éj, füleidbe
ajkam, a megriadó szív dadogó követe,
mindhiába! Aludtak a tettek, az újrakelő Nap
fénye fakóra mosott minden erős akarást.
S most is: „Megjavulok!” – fogadkozom. Csak ez egyszer
higgy még! S hívd tanunak csillagaid mosolyát.*

DON JUAN

*Hogy párt keressek, hasztalan bejártam
Ibériának minden szögletét
a sziklás hegységeken, majd a két
tenger lapályát; s arra sem találtam,*

*hol szélviharban nyög halálra váltan
a fennsíkokra kaptató vidék,
bár nőt öleltem gyakran; szendeség
és tűz pihent a karjaimba zártan.*

*Így lettem észrevétlen negyvenéves,
és önbizalmam szinte elhagyott,
mert boldogságom kergetése téves*

*utakra vitt, a szívem megfagyott,
az ifjan oly bolondul szenvedélyes.
De abbahagyni képtelen vagyok.*

ELEFÁNT

*Ezernyi ránc lötyög lebernyegén,
kedvelt színe a bölcshez illő szürke.
Az élet tanulságait leszűrte
elmélyült sétáinak egyikén.*

*Előkelő magányát tisztelet
övezi itt is, hazájától messze.
Elébe lépek, fölrezen a neszre,
fáradtan mondja: „Foglaljon helyet.”*

*Honában ő a Megfontolt Öreg.
A mérgeskígyók elkerülnek szépen,
a véresszájú tigris előzékeny,
és félreáll, ha délben inni megy.*

Ünnep a katymári Vodícán

Augusztus 13-án különleges esemény színhelye volt a Katymár melletti Vodica-Prindl kegyhely: a 2006-ban újjáépült kápolna után, az újabb összefogásnak köszönhetően felújított Szentkút felszentelését-átadását tartották. A hagyomány úgy tartja, itt egykor Szűz Mária jelent meg és a csodát igazoló forrás fakadt. Ettől kezdve bunyevácok, németek és magyarok jöttek ide, akik ugyan eltérő nyelven, de egy szívvel imádkoztak. Csodatévő erejében bízva ittak a vízből, mosták azt, ami fájt – közben azt mondták, hogy „Segíts!” – és vittek belőle haza is. A kegyhely fokozatos kiépülése vezetett a Latinovits János kegyúr támogatásával felépült kút 1886. szeptember 8-án történt felszenteléséhez, amelyet Navratill Ede katymári plébános végzett. A 19. század vége és a 20. század eleje táján megkezdett vízrendezések nyomán a Szentkút vízszintje lecsökkent. A problémát 1905-ben először szivattyús kút felállításával igyekeztek orvosolni, de ez nem hozta meg a kívánt eredményt, végül a mélyítés, bővítés adta a megoldást. A ma is meglévő eredeti dugattyús kútszivattyú a későbbiekben gyakran okozott gondot, sokszor kellett javítani. Az 1. világháború után alapvetően kistájivá vált Vodica-Prindl a 2. világháborút követően egyre inkább elhanyagolódott, majd az 1960-as évektől a kápolna, a kút és a szakrális kisemlékek romlásnak és pusztulásnak indultak.

A 20. század végére a teljes fizikai megsemmisülés határára sodródott kegyhely felújítási munkálatai 2003-ban kezdődtek meg. A kút kitisztítása és használható állapotba hozása után elsősorban a romos kápolnára összpontosító újjáépítés történt, amelyet 2006. október 14-én dr. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek segítőivel szentelt fel. A Szentkút felújítási munkálatai a Jeruzsálemi Szent János Független Lovagrend Ispótyos Lovagjai, Máltai Lovagok, az Ökumenikus Rend Magyar Nagyperjelségének anyagi támogatásával és védnökségével történtek, amelyben fontos közvetítői szerepet vállalt a Katymárról elszármazott lovag dr. Kutsch Zoltán fegyvermester. Az első felszentelést követően kevés híján napra pontosan 125 év múlva tartott mostanira a falu zárandokai a templom elől indultak. A kegyhelyre történő kiérkezés után a kápolnában 10 órakor tartott ünnepi szentmisét dr. Bábel Balázs érsek úr képviselőjében dr. Mészáros István személyi titkár, kalocsai templomigazgató, valamint Nyíró Ferenc katymári plé-

A felújított Szentkút

Pál Endre polgármester és lovag herceg galánthai Eszterházy Antal ünnepélyes víz húzással átadja a kútát a használóknak

bános, továbbá Drobina Gábor zombori káplán mondták. Ezt követően került sor a Szentkút felszentelésére, ahol a program részeként Pál Endre polgármester köszöntőt mondott; dr. Nebojszki László a kút történetét ismertette; végül lovag herceg galánthai Eszterházy Antal nagymesterhelyettes, európai nagyperjel, a legfelsőbb tanács alelnöke, tiszteletbeli magyar nagyperjel adta át jelenlévő lovagtársainak képviselőjében használatra a kútát. A program folytatásaként a polgármester az összes résztvevőt közös ebédre hívta. Közben a

bácsbokodi Forgó Zoltán Ifjúsági Fúvós Zenekar adott térzenét, majd a tököli Horvát Énekkar szolgált műsorral, végül a Bajai Fiatalok Színházának musical-összeállítását hallgatták a jelenlévők.

A 2006-os kápolnaszentelésen az érsek úr azt mondta, ha egy kápolna elkészül, azt használni kell. A kegyhely most a teljesen újjáépült Szentkúttal tovább csinosodott. Alapvetően a Katymáron, és a környező településeken élőkön múlik, hogy mennyire élnek a Vodica-Prindl lehetőségeivel.

Dr. Nebojszki László

Az élővilág sokfélesége

I. A sokszínűség néhány mutatója

A kb. 3,5 milliárd éve kialakult élő anyag szinte végtelenül változatos variációban nagy-nagy karriert futott be napjainkig bolygónkon. (Eredetét, kialakulási módját máig nem sikerült bizonyítani a tudományak, jóllehet az évezred fordulójára datálták az első mesterséges, sejtes élő előállítását. Reméljük, már nem kell további évtizedeket várnunk ezen prognózis bekövetkezéére!)

Általánosan megállapíthatjuk, hogy a földi és a kozmikus eddig megismert anyagi formációk közül a protoplazma sejt előtti, majd sejtes szerveződésű formája az anyagi világ legdinamikusabban változó része, továbbá a legsokszínűbb konkrét megjelenési módozatokban létezik. Úgy tud megsokszorozódni, szaporodni, hogy magában hordozza a lassabb vagy gyorsabb megváltozási lehetőséget, de egyben tovább is adja e szaporodási képességet. Minden élőlény vagy az élettelen környezetből vesz fel egyszerű szervetlen vegyületeket és alakít át saját testanyagává (autotfőf élőlények) vagy már a kialakult szerves vegyületeket asszimilálja elhalt, illetve élő kortársaiból (heterotfőf élőlények). Az első csoportot a növényvilág, a másodikat valójában az állatvilág képviseli. Szokták még „aerob” és „anaerob” (oxigénmentes körülmények között létező) élőlények csoportjaira is elkülöníteni az élővilágot. Az ősbaktériumok, valódi baktériumok és eukarioták (valódi sejtes felépítésűek) csoportjai is teljes felosztást jelent. Az élőlény felépítését, élettevékenységeit a benne lévő örökítő anyagban (DNS-ben) kialakult tulajdonság-meghatározó egységek (gének) szabják meg. Tulajdonképpen az örökítő anyag változásának következtében zajlik az élővilág bonyolódása, fejlődése már 3,5 milliárd év óta. Az „ős-gén”, az élők közös genomja, a mai géncsaládok közel egyharmada a jelzett idő óta létezik. A mikrobák és növények fotoszintézises asszimilációs módja növelte meg a légkör oxigéntartalmát, amely alapvető létfeltételt jelentett az állatvilág számára is. Az ókor karbon korszakától kezdve az előkerült maradványok alapján folyamatos fajgyarapodásról beszélhetünk. A keletkező

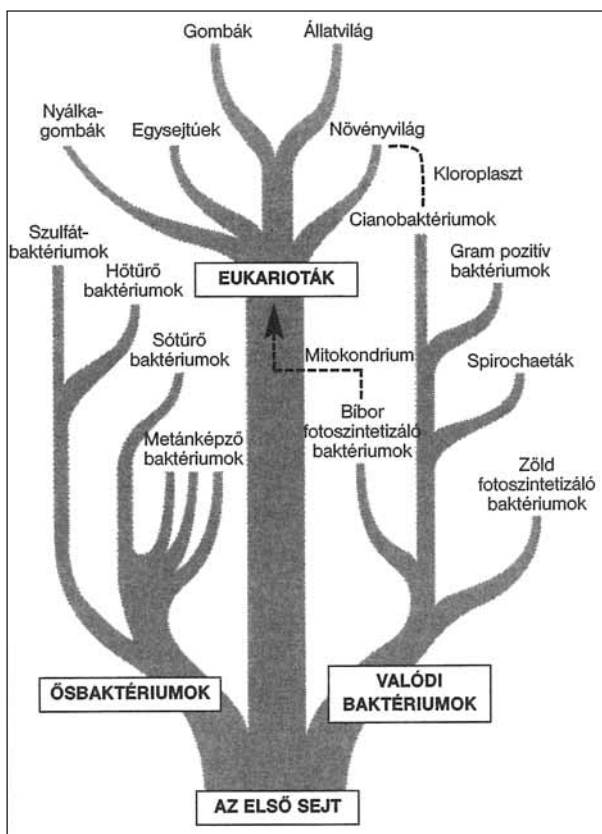
új fajok egyre bonyolultabb, fejlettebb élőlényekké is váltak, de számos esetben egyszerűsödés, sőt degenerációs jelenségek is előfordultak. Több ízben (öt ilyen eseményt már felderítettek a kutatók) zajlottak olyan környezeti hatások, amelyek tömeges fajpusztulással jártak. A jelenleg tapasztalható kihalási folyamat az eddigiek-nél is drasztikusabbnak ígérkezik, amelyhez már az ember is komolyan asszisztál. A sós vízű óceánokban és tengerekben történő vizsgálatok a halak és vízi emlősök körében lehangoló tapasztalatokhoz jutottak: az ember által okozott vízszennyeződések és a túlhajszolt, sok eseten tiltott lehalászások a tengeri élőlények sok fajánál gyors megfogyatkozást idéznek elő, és sok mérgező ipari hulladék is társul a pusztító ágensekhez. A pusztulás mértéke hasonló tendenciát mutat, mint az 55 millió évvel ezelőtti légköri változások! A jelenleg élő fajok száma csupán töredéke (10%-nál kevesebb) az eddig kihalt fajokéhoz képest.

A kromoszómákban található „kettős spirál” (DNS) egyes részletei azonosak az egymástól testszerveződésben, életfunkciókban jelentősen eltérő fajokban, amelyek a közös őstől történő leszármazásnak bizo-

nyítékait jelentik. (A mellékelt ábrán egy ribonukleinsavnak (RNS-nek) a képződését kódoló, azonos bázispárból álló gén közös megléte alapján feltüntetett törzsfát rajzolhatjuk meg.)

A genetikai készlet is nagy variációt mutat a különböző fajoknál. Eddig 300-nál is több faj genomját (egy faj összes génjét) azonosították a kutatók. Íme, néhány példa ezekből: E.coli baktériumnak 3200, az ecetmuslicának 13 500, az embernek 25-27 ezer géne van. (A géntérképezések 1995-ben kezdődtek, amikor egy influenza-baktérium génkészletét derítették ki. Az embert 2000-ben sikerült meghatározni.) A földi élet időbeni távlatokban szemlélve is rendkívül tarka képet mutat, ha fossziliákat (kőzetekben őrzött) ősmaradványokat vizsgálunk. A legrégebbi leletek a legegyszerűbb testi felépítésűek (sztromatolitok), míg a puhatestűek, halak, hüllők, madarak, emlősök az egymást követő földtörténeti időszakokban jelentek meg, s élték virágoztak. A nagy hegységképződések, kontinensvándorlások, tengerek-szárazföldek területi arányainak megváltozásai, éghajlatváltozások, járványok stb. lezajlásai egyes fajok elterjedését vagy elszigetelődését, elszaporodását, egyedszámcsökkenését vagy netán kipusztulását okozhatták. A rovarok és az általuk beporzott virágos növények egyidejű, gyors elterjedése szinte természetes oksági kölcsönhatást jelent. A dinoszauruszok 60-70 millió évvel ezelőtti kipusztulását például valószínű kozmikus eredetű hatás (óriásmeteor becsapódása) okozhatta. A hüllők közvetlen filogenetikai (törzsfajlódásbeni) utódai, a madarak sem véletlenül vették át az uralmat elődeiktől. Az egyszikű növények csak a kétszikűek térhódítása után terjedtek el Földünkön.

Az élőlények a legszélsőségebb körülmények között is tartósan előfordulhatnak. A Himalája magaslatain élő rovarok, a 70-80 Celsius-fokú forrásvizekben élő kékalgák (sejtelőtti lények), a mély vízű tengerrészekben, a fenék közelében feltörő vulkáni eredetű, forró vizekben (esetenként 200-300 Celsius-fokos környezetben) is olykor nyüzsgő élőlények láthatók a lelkes kutatók filmfelvételein.

Forrás: Természet Világa, 2007. 5. szám, 199. o.

A hazai kopár szikes foltok magas sóartalmú pocsolyáiban gazdag alacsonyabb rendű állatok és algák mutathatók az azokból vett minták mikroszkópos vizsgálatakor. A trópusi száraz szavanna esős időszakában az előzőleg kihalt tájnak vélt területein is szinte szemlélatomást bújnak elő a szebbnél szebb virágos növények.

A biológiai sokféleség (biodiverzitás) nemcsak a fajok számának változatosságával fejezhető ki. Az anatómiai, élettani tarkaság jól érzékelhető egy-egy tengeren búvárkodó kutató színes filmfelvételei segítségével is. Az emberi gondozásba

vett állatok és növények sokezres változatait csodálhatjuk közvetlen környezetünkben élőben, kiállításokon, fotókon egyaránt. Az örökítő anyag és az élőlények környezeti feltételeinek szorosan összefüggő, kölcsönös megváltozásai, az ember tudatos, célszerű beavatkozásai folytonos élőlényváltozatokkal lepnek meg bennünket.

Hány élő fajjal számolhatunk bolygónkon? A kutatók eddig kb. 2 millió fajt írtak le, amelyek zömét az izeltlábú állatok adják. A témával foglalkozó tudósok többsége 8 millió fajt tart létezőnek, de egyesek

3,5 és 100 milliós nagyságrendet is leírtak már. Ahány kutató, annyi becslés! Mindenesetre az bizonyos, hogy a mikrovilágban, a felderítetlen őserdőekben, a mélytengerekben igen sok ismeretlen élőlény rejtezik még a kutatók szeme elől. Van még tehát búvárkodni való, de egyidejűleg az ismert, a kihalófélben lévő fajok megóvása is időszerű tetteket kínál.

A folytatásban a sokféleség és változás eddig megismert módjairól, a kapcsolatos elméletekről és gyakorlatokról szólnak.

Folytatjuk

Dr. Laki Ferenc

Klossy Irén visszatekintő kiállítása előtt

A kiállítás-megnyitók olykor elkerülhetetlenül gabalyodnak bele meghatározási kísérletekbe. Tárgyukat valamely követhető és némiképpen ismert logikai rendszerhez viszonyítva igyekeznek bemérhetővé tenni. Sajnos, a művészettörténeti címkék ritkán tapadnak tárgyukhoz kielégítően. Már csak azért is, merthogy az idő haladtával az újra-nézések, újrafelfedezések rendre újabb értelmekkel járnak együtt. Klossy Irén művészetével kapcsolatban az értékelő megnyilvánulások meglehetősen „kevert rendben” használják a finom rajzmodort, természeti formák szűrt-szűretlen vonalrendszerekben történő visszaidézését, a firka, informel stb. szavakat. Valamennyire illenek is ezek a megfeleltetések valamelyik Klossy Irén munkára. Egy sor ilyen módon bevált kifejezést egyszerűen azért használunk, amikor a művészetéről beszélünk, mert ezeket – konvencióik alapján – széles körűen ismerik és elfogadják. De szabatoságuk felől lehetnek bőven kétségeink. Azokkal a névadásokkal kapcsolatban is, melyeket az absztrakció öröksége ellen támadó irányzatok kaptak.

Klossy Irénnek, a mesternek, a művészetet közvetítő, művészetre nevelő tanárnak mély ismeretei vannak a korszak meghatározó munkáiról. A kiállítást látva teljesen elfogadhatóvá válik, igaznak tetszik, hogy itt az avantgárd igazi jelentésének értelmében tett választások állítják a művészet alapvetően gyakorlati szinonimájaként a szabadságot. Nem tényleges barikádok formájában, nem fenyegetésként, baljós próféciaként, de akként is kicsit, hanem többnyire gyengéd, szakadatlan folyamatosan mutatózó munkálkodásként, hogy a Biblia nyelvén Jézus Krisztus egy lehetséges programját is idézzük. Művészeti életformájának installálása is bátor kísérlet, ami-

nek egyik fő motívuma maga a „szabadulás” volt a pálya kezdetén. Szabadulás? Mitől? Szabadság? Minek a szabadsága? A gondolkodás és viselkedés számára konfliktusosan jelentkező keretek közül, a „külső meghatározottság” belülről nézve nyomasztó túlsúlya alól, az élet és közösségi működések idétlenségétől. Így adunk rögtönös választ a hevenyészetten feltett kérdésekre. Rendkívül sok mindentől eltér mindaz, amit Klossy Irén mutat nekünk.

Talán sokan érzik közöttünk, hogy a különös hang, a nem közvetlenül értelmezhető forma és technika, és a sokféle faktúra, anyag nem kapcsolható össze túl egyszerű műveletben a „felszabadulás” egyszerre tényleket követelő és ugyanakkor metaforikus kifejeleteivel. De érzik azt is sokan, hogy a jelképes értelem, ami egészen egyszerűen ezt a munkálkodást leírhatóvá teszi, az maga a szabadság egy lehetséges képzete. Felidézhető, megerősíthető érzet. Felszabadulás a nevelés szabályok uralma alól, amelyeket a modern tudományos képzettség irányából ténylegesen is igen kritikusan lehetett és kellett kezelni. Szabadulás az üres formalizmus és kisszerűség csapdájából, a konformizmusból, ami kellő világnézeti megalapozás nélkül akár az absztrakció álruhájába öltöztethető. De szabadulás a tradíciók terhéből is, ami a „formájában szocialista, tartalmában nemzeti” programjaként az ötvenes-hatvanas évek hivatalos művészetét kitöltötte, majd vették jó néven a hetvenes évek. A hatvanas évek húszévesei számára fájdalmasan elfogadhatatlan alternatíva az, amelyben a művészek búcsút mondanak minden, a világ megváltoztatásában és jobbitásában gyakorlati szerepre váró illúzióknak. A választások itt is felidézhető, zavarokat keltő formája, a művek finom proteszt jellege jórészt evvel is magyarázható.

Klossy Irén alkotói pályájának alakulása szempontjából pozitívum, hogy ez a folyamat egy új, eszmei szempontból is ellenálló szabadságérzetet hozott létre benne azoknak az öntudatos személyiségeknek az oldalán, akik megfogalmazásaikban a változásra utaló vágy formáit elfogadhatóvá tették. Talán kissé szokatlan a művelet, amit ebben a kiállítás-megnyitóban megkísérlek, de nem érzem szükségét jobban másnak, mint annak, hogy a Klossy Irén munkáiban megvillanó tartalmak, lelemények és formai törekvések az egyetemes művészet utóbbi fél évszázadában kivilágosodott terében mutatkozzanak meg.

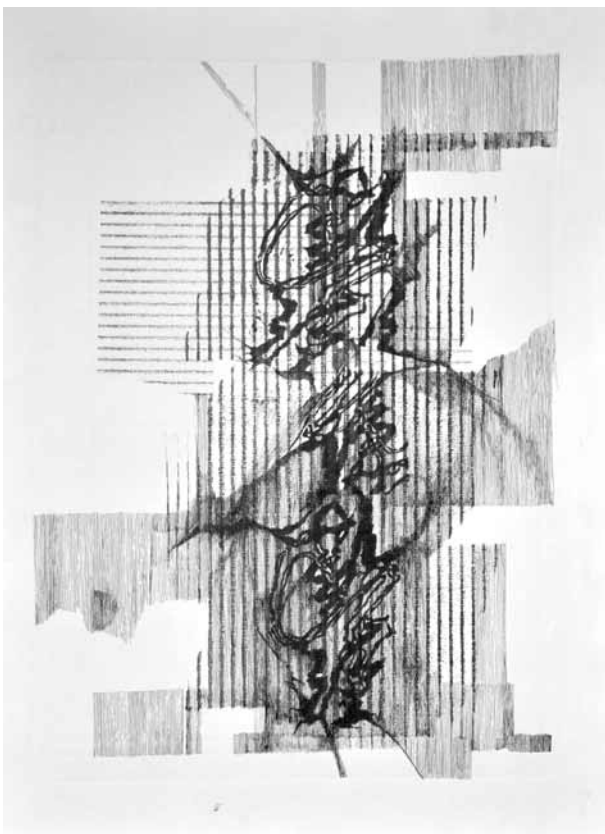
A Martyn-művekben, Wolsnál, Dubuffetnél, vagy a CoBrA tagjainál, a pszichiátriai klinikák gyűjteményeiben őrzött képek némelyikén folyik a festék, impulzív vonalak, spontán kéznyomok látszanak és durva, nem esztétikus anyaghasználat jelenik meg. A kapcsolat nyilvánvaló a gesztusfestészetben mutatkozó absztrakció és szürrealizmus automatizmus-kultusza között, de nem tanácsos ezt esetünkben túlértékelni. (*Emlék*, 1992., *Hová*, 2000.) Klossy Irén munkáiban sohasem uralkodtak el a festészet spontán módon létrejövő formái, az elme ellenőrizetlen kifejeződései nem váltak elsődlegessé a jelhagyási folyamatokban. A körültekintően elindított technikák és a művészi „munka” mitológia-közeli vonatkozásai „óvták” attól, hogy a „transz” kivételes, elsődleges szerepet kapjon. (*A múlt emléke*, 1987.)

Ez vezetett a történelem előtti kultúrák elfogadása felé, de ez vezetett a tájkép új felfogása felé is, melyekben a művész áthatolt a látható és felületi jelenségeken és maga hozta létre a földtani rétegződések szerkezeti geometriáját, szokatlan anyagokkal, vastag rétegeket képezve, vagy

A múlt emléke, 1987

felhasználva a relief lehetőségeit is. (*A víz természete*, 2009., *Üzenet*, 2011.) „Hangsúlyozva, hogy a múltban a természet felől érkeztünk a művészet felé – mondta a német gesztus festő, Bernhard Schultze – most pedig a művészetből érkeztünk meg a természet világába.”

Üzenet, 2011

Ehhez az összefüggéshez tartoznak az informel festői, akik a „szellem tájképeit” készítették, és akik közé August Strindberg, a drámaíró és amatőr festő emlékezetesen atmoszférateremtő, többször megragadóan szentimentális festményei is tartoznak. A művészettörténetben ritkán akadtak olyan festők, akik annyira közvetlen módon fejezték volna ki félelmeiket, örömeiket, szomorúságaikat, mint az informel alkotói. A Nouvelle Revue Française legendás főszerkesztője, Jean Paulhan egy korai, *Dicsőímvusz a nem-formált művészet* című írásában nemcsak hogy tudomásul veszi és elismeri az „informel” komolyságát, hanem deklarálja is, hogy az tragikus méltósággal is rendelkezik. Más értelmezői ezzel ellentétesen nyilatkoztak, a művészet morális semlegesítéséről beszélve, az álláspontok rögzítésének kényszere előli menekülésnek tekintve az „informelt”. Ezeknek az ellenvéleményeknek a paradoxona az, hogy a gesztusfestészet absztrakt szárnyának főszereplői Wolstól Tapiestig erőteljesen egy meghatározott történeti kontextushoz tartoztak. Részben

drámaiak voltak, részben egy sérült életforma közlésére, a korszak szétszágázó szótlanlanságára vonatkozó csendes feljegyzések ennek az irányzatnak a dokumentumai.

Klossy Irén mostani, 2011 nyarán rendezett visszatekintő kiállításán, munkáin keresztül követhető: a hatvanas évek végén induló új generáció fiatal művészei kettős probléma megoldása előtt álltak. Elszakadni nemcsak a tradícióktól, ahogyan a modern művészet kezdetének nagy alakjai tudták tenni, hanem elszakadni a modernizmus további hullámainak alkotóitól és hatásuktól is valamely személyes hitelű jel megtalálása érdekében. Ez a kérdés vezette például azokat, akik teljes odaadással elemezték a formátlanba torkolló testet öltetések, a véletlenek festői-plasztikai kifejeződéseit. (*Önarckép II*, 1992., *Zöld tájkép*, 2000.) Jean Dubuffet az *Útmutató mindenféle amatőröknek* (Notes aux fins lettrés. Gallimard, 1946) című munkájában a formátlan kiindulópontjától, a megszokottól való eltérés poétikáján át az élővé tett, spontán alakulásának véletlen arisztikumát „kifejező” anyagig „vizsgálja” lehetőségeit. „Alkimista, soha nem fogsz aranyat csinálni, ha csak bámulod az aranyat. Sürögi retortáid körül, főzz mindenféle nedveket, figyeld, mereven figyeld, mire vezet mindez, hol rejtőznek a feladataid. És te festő, kotyvaszd a színeket, fürkészd folyton a palettádat és a megfejtéseket, a kulcsokat, amiket kerestél, itt vannak.” „Az emberi viszonylatok a véletleneken múlnak” – írta.

Megjegyezhetjük, hogy valamely oknál fogva került a színeket, lényegében csak az anyag felületével szabta meg kifejezéseinek erejét, olyan festményekről gondolkodott, melyek eredetük egyszerűségét közvetítik, lényegében monokróm felületek, a tónusokban vagy árnyalatokban adható variabilitás minden jele nélkül, nem különösek az előadásban és elrendezésben. Azokat az egyszerű nyomokat értékelte, melyeket az anyag megmunkálása közben a kéz hagyott a felületeken. Sok értelmű, olykor ironikus felhangokkal teli ábrákat hozott létre, melyek tájképi benyomásokat éppúgy keltettek, mint azt a benyomást, hogy az átváltások folyamatában egyszerre emberi alakokról is, vagy más figurációról is szó van. Élnek munkáiban az elfelejtett dolgok emlékképei is, amiknek általában nem tulajdonít az ember jelentőséget. A pillantás (parcour-Piaget) igen mozgékony, ugrál egyik dologról a másikra, másodpercenként egyszer cikáz közöttük fel és le, indul és megáll. Ezenközben „adatokat gyűjt”. Valamiféle szőnyeg jön így létre, melyben kapcsolódni

tudnak a legképtelenebb adatok is. (*Szárnyalás, álom*, 1989.) Klossy Irén képei a gyakorlati és spirituális cselekvés közé kifejlesztett ernyőként működnek, felhasznált jeleik következetesen több rétegűek. Ennek megfelelően közvetítő pozíciót töltenek be az objektív tárgyszemlélet és az absztrakció között. Valódi női érzékenységgel, ösztönösséggel és finomságok sokaságával telehímzett valóságát azonban a hit vagy misztikum területén kívül építette fel és csak mintha afféle kommentátor volna, állapítja meg, hogy munkáiban „az anyagosság mágikus csodái” található meg. (*Kavics*, 1987., *A víz lélegzése*, 2008.)

És ez nemcsak az alkotó, hanem a néző számára is lehet a világ maga, az igazi természet a személyes és kollektív, társadalmi és naturális részleteivel együtt. (A Baka István-, Weöres Sándor-, Rába György-versekre készült lapok.) Alkot, mint egy „mesterségét tudós módjára rendszerbe is foglaló varázsló”, aki igénybe veszi a technikai, kémiai tudományok fejlett termékeit is annak érdekében, hogy szertartásai sikerüljenek, és mint aki azt hirdeti, hogy a műalkotásnak semmi dolga a szemmel, de az elmével annál inkább. Valóban gazdag műveket hagyott ránk. A kultúra barátja és művészeti piac ellensége a formák és faktúrák utánozhatatlan eleganciájú rendezőjévé, „homo aestheticussá” vált.

Klossy Irén egy élénk egyéni stílust alakított ki, ami főként annak köszönhető eredetiségét, hogy a változékony, igen gazdagon frazeált finom rétegek, amiket nemegyszer a már előzetesen megmunkált felületre vitt, jellegzetes, egyszerre akár a mozaiktechnikákra, akár az élő szerves és kristályos szervezetekre emlékeztető képeket hoztak létre. (*Ellentétes formák*, 2004., *Repülés II.*, 2008.)

A festői rend (ellenőrzés) az ő esetében a jól követhető folyamatos munka nyomaira és a rajzolt-festett futamok összekapcsolódására épült. Kiállított munkái a szó szoros értelmében véve nem kompozíciók, minthogy ritkán fedezhető fel rajtuk a középpont, az irány, a kezdet, a befejezés. És mégis intenzív benyomásokat keltenek, a végtelen folyamatosságát, egy komplex és vitális valóság másképpen, mint művészi bátorsággal fel sem fedezhető fertályairól. A rajzolt-festett textúrák látszólag tetszőlegesen levágva fejeződnek be a lapok széléinél, mintha virtuálisan kívánnának folytatódni a végtelenségig. Klossy Irén megközelítése nemcsak a harmónia általános törvényein alapul, hanem a sorozatokban rejülő optikai és tematikai hatóerőn, amit a nyitott típusú mű többnyire garantál.

Kavics, 1987

A víz lélegzése, 2008

Éppúgy, mint mondjuk Monet *Vizililomok*-jaiban a tárgy maga szinte eltűnik a festésnyomok energikus pásztái mögött, Klossy Irén nem-objektív képrendszere alig szándékolatlan idézheti csak fel bizonyos tárgyak emlékeit. A kép a rajz és festékanyag tájképe lesz, melynek finoman elkülönülő felületi mintázata akár mikro-, akár légifelvételeket idéz fel. Absztrakció ez azonban és nem természettanulmány, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy Klossy Irén a művészet magában való alakzatai és technikai felől érkezett a természettel párhuzamos formálás princípiumaihoz. A barázdák, hornyolások, melyek elválasztják egymástól a mozaikszerű színmezőket, különös, illuzionisztikus erejű relieffé változtatják olykor a

rajzait, festményeit. (*Kívülről alkotott átalakulás*, 2006., *Egyesítés*, 2004.)

A több irányból „támadó” energiák megjelenítésének mozgalmas jellege, a „gesztusok” és a tónusfokozatokat érzékenyen, finom átmenetekkel súlyozó színhasználat fokozzák a kifejező erejét, és nem teszük kétségessé, hogy egy saját stílust teremtő ember műveivel állunk szemben.

Az eredmény soha nem durva, másfelől szokatlanul sok érzéki alapú képzetársítást kihívó kompozíció, melynek sohasem nyers és soha nem tárgyias felületét reneteg játékoság is jellemzi. Mindazonáltal a képek egyszerre rendelkeznek valamiféle lappangóan jelen lévő klasszicizmus (tanár, eligazító, rendszerező elme) minőségével

Kívülről alkotott átalakulás, 2006

(odaadó és körültekintő formálás, szigorú rajztechnika, körültekintő anyaghasználat), mint a konstruktivista, nemegyszer a kubista hatások nyilvánvaló nyomaival (erős geometria, szindinamikai térillúzió stb.).

A kihívó motívum, ami a későbbi művésznemzedékek számára a Klossy-művekből érdekessé válhat, a konstruktív építés és a destruktív formafeloldások dialektikája. Klossy Irén művei nagyvonalú és hatásos művészi intelligenciával szervezett, valójában komplex vizuális jelenségek. Az érzelmek, amelyek ezekből a művekből áradnak, csendes és meditációra serkentő természetűek, ellentétben a gesztus festészet sokszor vulkanikus erődemonstrációival. Semmi sürgető nincs

ezekben a művekben. Kimértén és tudatosan rendezi felületeit, a közöttük lévő „folyosókat” és ösvényeket egyszerű és kicsinységük ellenére is nagyvonalú képszerkezetekké. Saját valóságának formai feszültségei az üres és csendes terek, valamint a megformált jelkombinációk, a pozitív és negatív, a kitörés és a depresszió, a véletlen és a rend, a szabadság és az ellenőrzés ellentéteiben gyökereznek.

Néhány munkája emlékezetünkbe idézi a morzsálódó történelmi városfalakat, parasztházak oldalát, az asszír és egyiptomi piktogramok eltűnő jeleit, a gombafonalakat és recehártját, falevelek erezetét és az elfáradó bőr ráncait, de Vasarely vonalhálóinak, vagy Francois Morellet interferen-

ciáinak optikai izgalmaikat is. Más képek elvesztett kontinenseket, elpusztult erődítmények alapfalait, krátereket és az óceánokról fújó szélben görgő homokdűnét „alakítanak”. (*Forma és felület*, 1990.)

Mégsem metafizikai értelmű, hanem nagyon is „földi” képek ezek, amelyek azonban visszacsalogatnak bennünket sorsunklétezésünk korábbi szakaszaiba. Gyakran sötét, monokróm, olykor azonban eredeti módon finom és erős színekkel átsugárzott felületei bizonytalanná teszik a jelen idő használatát velük kapcsolatban. Festői történései archaikusak, melankóliájuk mai. (*Felbomlás*, 2004.)

Idegenszerű a méltóság és a komorság, ami a közegük, mégis pozitív ellenanyagokat bocsátanak ki a megfoghatatlanná váló, az embert elbizonytalanító univerzum, a magfúzió, az újutazások, géntechnológia, futurológiai projektek virtuális rögtönzéseivel szemben. Klossy Irén múltba fordító „ellenképeket” teremtett, a gondolkodó és érzelmes ember acsarkodásaként a nyughatatlan high-tech eufóriával és a jelentéktelenségek áradásával szemben, amelyektől – tudta, tapasztalta – sokan szenvedtek és fognak szenvedni ezután is.

De evvel az eséllyel is számolt Klossy Irén. Egy zavart és kiszikkadt emóciókkal jellemezhető, szellemi ellenálló képességéről már nem túl magabiztosan tanúskodó közösségben nemcsak intuitív, érzelmes költőként, hanem képzett terapeutaként is készen áll a gyógyításra. Készenlét és éberség. A kiállítás két élenjáró tanulsága.

Aknai Tamás

„Nem a jelennek, hanem a jövőnek”

I. rész

A cikk címe Eimann János 1822-ben megjelent első bácskai Heimatbuchja (falumonográfia) latin és német nyelvű mottójának magyar megfelelője. Az eltelt közel két évszázad alatt öt kiadást megélt könyv – *Der Deutsche Kolonist, oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweyten in den Jahren 1783 bis 1787 absonderlich im Königreich Ungarn in dem Bács-Comitat*, magyarul *A német telepes, vagy a német telepítés II. József uralkodása alatt 1783 és 1787 között különösen a Magyar Királyságban Bács vármegyében* – valóban elsősorban a későbbi nemzedékeknek szól: hosszú ideig a telepítéstörténet egyetlen nyomtatott forrásként szolgálta a német nemzetiség múltjára

megismerését. Eimann munkája ugyanakkor meghaladja egy átlagos falumonográfia kereteit, hiszen a bácskai, különösen az új-sziváci német telepítés alapos dokumentálásán túl ismerteti és összefoglalja a Föld, a korabeli Európa, valamint a királyi Magyarország legfontosabb jellemzőit, emellett részletes adatokat közöl Bács vármegyéről.

A könyv tartalma

A cím és mottó után a bevezetésben Eimann hálás köszönetét fejezi ki II. József uralkodónak a telepítés támogatása és sikerre érdekében tett jótéteményiért. Emellett azzal a szándékkal ajánlotta munkáját az utódok emlékeztetének, hogy megóvják őket

a telepítés eseményeinek és az eltelt idő történéseinek elfeledésétől. A kézirat lezárásának időpontját a bevezetés dátuma adja meg (1820. december 31.), tehát több mint egy emberöltő telt már el a telepesek érkezése óta. A címlap, a bevezetés és az utána következő tartalomjegyzék római (I-VIII. oldal), a folytatás arab számokkal került számozásra (1-136. oldal). A könyv négy fő fejezetre, azon belül további alfejezetekre és szakaszokra tagolt.

A 71 oldalnyi terjedelmével a könyv több mint felét kitevő első fejezetet a szerző a földrajznak szenteli. Először a Föld és kontinensei rövid leírását adja: Európa területe például 165 000 négyzetmérföld, lakossága 170 millió lélek. Európa ismerteté-

Az 1822-es első kiadás címlapja

tésénél a politikai felosztást tekintve először a három császárság, majd a tizenhárom független királyság után a nyolc monarchiához tartozó királyság (itt szerepel többek között a magyar), ezután a Pápai Állam, a különböző hercegségek, végül a köztársaságok és a szabad német városok felsorolása következik. Eimann a német területek korabeli viszonyainak alaposabb bemutatásával nyilván az utókor óhaza iránti érzelmeire kívánt hatni és a gyökerekről igyekezett képet adni. A hasonlóan részletezett Osztrák Császárságot a 4000 négyzetmérföld kiterjedésű és 8 milliós lakosságú Magyar Királyság követi, utóbbinál ismertetésre kerülnek a nemzetiségek, a fő vallások, a vármegyebeosztás és a határvidék, az éghajlat, a vizek, a talaj stb. Így jutunk el Bács vármegyéig, amelyről a szerző aprólékosan ír. Nevénél megjegyzi, hogy 1802-ben törvényesen egyesült Bodroggal, leírja fekvését, megadja nagyságát, beosztását és határait. A következő szakaszban ismertetésre kerül a talaj, a felszín (szó van a Római sáncokról is), a vizek, az erdők, a klíma, az utak. Például a vármegye négy postaúttal rendelkezett, közülük a legfontosabból – Buda-Pétevárad – Mélykúton ágazott ki a Felsőszentivánon át Bajára tartó, amely innen Garán át Zomborba haladt, majd Bezdánon át Eszék volt a végállomása. Az újabb szakasz az állat- és növényvilág, valamint az ásványok

(például szikso) ismertetésével foglalkozik. A következő a vármegye 387 914 lélekszámú lakosságát részletezi nemzetiségi (magyarok 121 688, szlávok 170 942, németek 91 016, zsidók 4 237 és örmények 31) és vallási összetétel (katolikusok 250 704, görögkeletiek 97 681, evangélikusok 22 102, reformátusok 13 159, zsidók 4237 és örmények 31), valamint anyanyelv alapján. Utóbbinál Eimann megállapítása szerint vannak 3-4 nyelven megszólalni képes lakosok is, ami egy ilyen soknemzetiségű vidéken cseppet sem meglepő, sőt kifejezetten kívánatos. Ezután ismét nagyon értékes szakasz, a Bácskában lévő 3 szabad királyi város, 10 mezőváros, 104 falu valamint 40 pusztá, nemesi székhely és szállás vagy tanya ismertetése következik. A Grassalkovich herceg tulajdonában lévő Baja lakossága 3000 magyar, 3000 katolikus német, 5222 sokác vagy dalmata, 1900 óhitű illír, 72 evangélikus, 150 református és 516 zsidó, összesen 13 860 lélek (itt a nemzetiségek egy kicsit keverednek a vallással). A vármegye legnagyobb lakosságú mezővárosában a leírás szerint egy ferences rendház, egy katolikus és egy görögkeleti templom, valamint egy református imaház működött. A hercegi kastély mellett az új gimnázium, az élelmezési raktár, a sóhivatal épülete és más házak tették Eimann szerint abban a korban szebbé a városunkat. Emellett szélében-hosszában híresek voltak az itteni vásárok. A vármegye falvait beosztásuk szerint – Felső-járás, Középső-járás, Alsó-járás, Telecskai-járás, Tiszai-járás (mind-egyiket két kerületre osztva), valamint Csajkás-kerület – ismertette. A puszták, nemesi székhelyek és szállások jellemzése után az első fejezet megjegyzéssel zárul. Eszerint még a könyv írásának időszakában megjelent földrajzi munkák is említik Pandúr falut. Mivel kortársai már nem tudtak róla és az új térképeken sem jelölték, Eimann véleménye szerint további közlésétől el kell tekinteni.

A 72.-től a 90. oldalig tartó második fejezet a telepítés indoklásával kezdődik: legfőbb okának a gyér lakosságú területen lévő terméketlen, gazdátlan földek és javak hasznot hozókra változtatását, és ezzel Bács vármegye, valamint az ország számára történő felvirágoztatását tekintették. Ebből a szempontból bírt jelentőséggel, hogy a toborzásra megcélzott német terület lakossága mezőgazdasági téren nagy szorgalmáról volt nevezetes.

A könyvben teljes terjedelmében közölt pátens nyomtatott példányai 1783 elejére a Rajna vidék minden településén közkézen

keringtek. A feltételek rendkívül kedvezők voltak: a család házat, kertet, földet, állatokat, különböző eszközöket, útiköltséget kap és tíz évig mentes minden adó alól, teljes vallásszabadság biztosított, a legidősebb fiúnak nem kell katonai szolgálatra bevonulni stb. A nagyfokú érdeklődésnek köszönhetően a toborzók jónéhány családot gyűjtöttek egybe. Például duchrothi Decker Péter iskolamester és Bauer Konrád a Mosel és a Rajna közötti területről száznál is több családot verbuvált, majd Bécsbe menve átadták a névsort az illetékeseknek. József császár örömmel fogadta az általa deputátoroknak (követeknek) nevezett két toborzót, gazdagon megajándékozta őket és ígérte: a családokra érkezésükkor különösen ügyel. Még tehetős családok is a kivándorlás mellett döntöttek, amikor 1783 áprilisában a két követ visszatért Bécsből és elmondta az ott hallottakat. Az utak megteltek emberekkel és úgy tűnt, mindenki el akarja hagyni a vidéket. A tartomány vezetése a hírverésért Deckert felelősségre akarta vonni, aki inkább a kiutazás mellett döntött és az általa toborzottakkal szerencsésen elérte Bécset. Mindannyian, közülük Decker kivételesen kedvező feltételekkel, Lengyelországban telepedtek le. A birodalmi hercegek tiltása ellenére éjjel-nappal elinduló kivándorlók csak kis része rendelkezett az akadálytalan utazáshoz szükséges útlevéllel (ezt a Frankfurt am Mainban lévő császári megbízott állította ki), a többség elméletben ki volt téve a visszafordítás veszélyének. A II. József császár iránti tiszteletnek köszönhetően a gyakorlatban ez a lehetőség mégsem jelentett különösebb problémát. Regensburgban a császári követség által kiadott új vagy aláírt régi útlevelekkel Engelhartzellnél vagy Schärdingnél léphettek a kivándorlók osztrák területre. Bécsbe érve a célország hatóságainál történt jelentkezésnél elvették az útlevelet, helyette az egész családot együtt kezelő telepés útlevelet adtak. Budán erre jegyezték fel a magyarországi letelepítés és jelentkezés helyét. A Bács vármegyébe irányítottaknak Zomborban, a letelepítésért felelős számvevőségén kellett jelentkezni. Az itteni sok pusztá és üres telek benépesítéséhez 3500 családot tartottak szükségesnek. A császári pátensben megfogalmazott szándéknak megfelelő telepítés szervezett lebonyolítására a magyar udvari kamara (Ung. Hofkammer) a zombori kamarai adminisztráció (Zomborer Kam. Administration, vezetői Ürményi Mihály adminisztrátor, biztosai Weißenbach báró és Gromann Zsigmond) irányítása alatt álló letelepítési számvevőséget (Ansiedlungs Rentamt), építési hivatalt

A két grafika A nagy svábvonulás Magyarországra címen örökíti meg a bevándorlás pillanatképeit. Alkotójuk Josef de Ponte (1922-2006), aki Ponte Józsefként Budakeszin született, de 1946-ban sok-sok sorstársával együtt kitelepítették Németországba. Ott vált ismert művésszé

(Bauamt) valamint több ispotályt (Ansielungs Spitalern, mai értelemben vett kórházról még aligha beszélgetünk) állított fel.

Az 1783-tól 1789-ig működő letelepítési számvevősegen Hury József számtartó és Perger Ferenc ellenőr mellett több írnok dolgozott. A telepések érkezésekor a Buda-Zombor útiköltség aktuálisra vált kifizetésével kezdődött meg feladatuk. A Bécsben kiállított telepés útlevél nyilvántartásba vették, szerepét ettől kezdve egy könyv vette át: ebbe jegyezték fel a letelepítés számát, a tíz év alatti és feletti személyeket (ez azért volt fontos, mert a két korcsoport eltérő javadalmazásban részesült), valamint mindazon kedvezményt, amelyben a család saját lábára állásának időpontjáig részesült. Ugyanekkor a családot egy már korábban létesített településen szállásolták el, itt az új faluban épülő házuk elkészültéig maradhattak. Eimann könyvében megadta az egy-egy családnak átadott, a mindennapi életvitelhez szükséges ingóságok listáját (emellett kaptak még egy tehenet vagy megváltásaként 18 forintot), valamint földműveseknél a mezőgazdasági tevékenység végzéséhez szükséges eszközök felsorolását (ehhez még négy ló vagy tel-

jes megváltásaként 88 forint járt). Nem feledkeztek meg a kialakuló faluközösségeket érintő ellátásról sem: imaház épült, biztosították a templomi eszközöket, a szükséges berendezéssel ellátott iskolát emeltek, gondoskodtak a lelkes, a tanító és a jegyző javadalmazásáról.

Az építési hivatalban Kiss József igazgató irányításával több számvevő tevékenykedett. Feladatuk az új települések, a telkek

és a házhelyek kimérése, az építkezések terveinek elkészítése, valamint a szükséges építőanyagok megfelelő mennyiségben és időben a helyszínre juttatása volt. A készülő nádtetős házak 11 öl hosszúak és 3 öl szélesek voltak, beosztásuk szerint szobából, konyhából, kamrából és istállóból álltak, minden tíz háznak ástak egy téglafalazású kutat. A különböző szakipari munkákat és a felhasznált anyagokat is részletező kimutatás alapján egy ház 200 forintba került. A 3300 új ház mintegy fele uradalmak területén, a többi része olyan falvak mellé épült, amelyek nagyobb megművelten területekkel rendelkeztek. Emellett még 200 ház épült régi települések szabad részein.

A telepítés fontos szociális elemét jelentették a majdnem minden új faluban létrehozott, gyógyszerekkel megfelelően ellátott és tapasztalt gyógyító személyzettel 1789-ig működő ispotályok. A németországihoz képest eltérő klímától, valamint a más okokból megbetegedő emberek számainak a gondos és a megfelelő ápolás mentette meg az életét.

A kimutatások szerint a telepítés közvetlen költsége 3500 családdal számolva 1 750 000

forint (átlagosan 500 forintba került egy család), a járulékos kiadásokkal együtt az összköltséget Eimann nagyjából 2 000 000 forintra tette.

A 91.-től a 126. oldalig tartó harmadik fejezet a létrejöttét 1786. május elsejével datáló Új-Szivác település helytörténetével foglalkozik. A cél az akkor még Szivác nevű falu elhagyott részeinek benépesítése volt, amelyhez Zomborban 130 földművest és 5 zsellért tartottak szükségesnek. A Kiss József tervei nyomán 1786 tavaszán kitűzött, kimért telkeken és házhelyeken a szükséges építőanyag kiszállítása után azonnal megkezdődtek a munkák. A faluba a környező településeken beszállásolt református vallású birodalmi németeket telepítették. A könyv helytörténet szempontjából különösen értékes része a 135 telepés család regisztere. Eimann itt megadta a családfő nevét, a család lélekszámát, valamint korábbi németországi településük és a tartományuk nevét. Az érkezők összes lélekszáma 475 volt, közülük házas férfi 130, asszony 135, egyedülálló férfi 107, nő 103.

A házhelyek kiosztása után a családnak 8 napon belül Szivácra kellett költözni, ahol házuk elkészültéig a szerbeknél kaptak szállást. Sokan házhelyükön nádkunyhót készítettek és ott húzódtak meg, mások elfoglalták azokat a házakat, amelyeken már volt tető. Közben a munkásokkal együtt igyekeztek a lehető leghamarabb lakhatóvá tenni házukat, ami néhány hónapon belül mindenkinek sikerült. Ezután fél és negyed teleknyi nagyságban átvették a gazdátlan, műveletlen telkeket, így a háttérben keverten lettek a német és a szerb földek. Nemcsak ez, hanem – a telepések eltérő származási helye miatt – a német nyelvjárások összevisszasága is jellemezte a falut. Legnehezebben a hesseniek plattdeutsch-hoz hasonlító beszédje volt érthető, végül a Mosel és a Rajna közének vidékén beszélt német lett a leghasználatabb (a Pfalzból érkezettek ezt beszélték). Az öltözködésben is hasonló tarkaság nyilvánult meg, sok évnek kellett eltelnie a régi divat megváltozásához. A könyv írásának idején a férfi és női földművesek ruhaviseletét Eimann ízlésesnek, a szép formájú pfalzi főkötőt a nők ékességének tartotta. A telepések között sok volt az eredetileg kézműves foglalkozású, ők kezdetben alig tudtak valamit a lovakról és a szekérről, valamint a szántóföldről és a vetésről: sok megmosolyogtató eset történt, mire belejötték a földművességbe.

A letelepedés után szinte azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy a felemelkedés aka-

II. József császár és király

dályai a keverten elhelyezkedő szerb és német földek, valamint a rossz helyi közigazgatás. Az elkülönülés kérvényezésére a németek már 1787-ben II. Józsefhez küldték két követüket. Részben a helyi hatóságok hozzáállása, részben az akkor kezdődő török háborúk miatt ebből nem lett semmi. Az ügyet a település jegyzője 1796 októberében Budán a Magyar Udvari Kamaránál ismét megindította, amelyhez, Rédl Ferenc udvari tanácsos fáradhatatlan közreműködésének köszönhetően, I. Ferenc uralkodó hozzájárult. A korábban Ó-Sziváchoz tartozó és magyarok lakta utcát azok elköltözése után a németek kapták meg, ezzel Új-Szivác 197 ház és 79 és $\frac{1}{2}$ telek méretűre nőtt (ez Ó-Szivác területének negyed részét tette ki). Az elkülönüléssel kialakított falu 148 földműves, 44 zsellér és 5 közösségi telekkel (utóbbiakon épült a templom, a parókia, a jegyzőlak, a községháza és a fogadó beleértve a mézárszéket) rendelkezett. Eimann leírta a település szomszédságát és 7361 $\frac{3}{8}$ hold kiterjedésű határát (ebből a Telecskán 4197 $\frac{3}{8}$, a síkságon 3164 hold feküdt), utóbbit részletezte a művelési ágak nagysága szerint.

A következő időszakban épültek fel a közösségi célokat szolgáló létesítmények. A letelepedés kezdetén a templomnak kijelölt helyen a szabad ég alatt tartották az istentiszteleteket. Néhány lakóház felhúzása után azok, majd 1790-ig a Keck Fülöp árvaházában berendezett iskola szolgált imahelyként. Abban az esztendőben készült el és látták el a szükséges berendezéssel azt az imaházat, amelyet később a Gseller Ferenc zombori kőműves- és Aigler József kulai ácsmester irányításával, valamint a falu lakóinak munkájával és adakozásával 1810 és 1811 között épült templom váltott

fel. A könyv folytatása részletezi az összes, a belső munkákban részt vett helyi és bácskai mester nevét, származási helyét és azt, hogy pontosan mit készítettek-végeztek. A lelkész szállásául először Hepp Erzsébet háza szolgált, majd Bernhardt Henrik árvaházának oldalához építettek átmeneti jelleggel lakást. A szép és jól berendezett lelkészlakot 1805-ben a falu építette. A telepések érkezése utáni első télen, az 1786-87-es tanévben Krob Ábrahám háza (ebben az időszakban imaháznak is használták), majd 1799-ig a Keck-féle árvaház szolgált iskolaként. Az 1798-ban épített községháza (korábban a községi összejöveteleket a bíró lakásán tartották) oldalához a következő évben iskolát húztak fel, amit 1808-ban egy másik tanteremmel bővítettek.

A könyv folytatásában képet kapunk az Új-Szivácon a lakosság élete szempontjából fontos feladatot végző és tisztségre választott, azt vállaló személyekről. Az 1786-os érkezéstől egészen 1788 őszéig lelképásztor nélküli faluban az istentiszteleten helyi emberek énekeltek és mondták az imádságot, a temetések is hasonlóan történtek. Az első lelkész 1786. november 20-ától az Új-Verbászról érkezett Buzás János lett. Az első iskolamester Lück Krisztián volt, utóbb Schäfer Gáspárral együtt töltötték be a tisztséget, és 1786. november 20-án vették fel Krob Ábrahám tanítót. Érdemes megjegyezni, hogy az 1789. október végén Cserevára átment tanító helyére érkezett a könyv szerzője Új-Szivácra, aki csak néhány évig töltötte be ezt a posztot. Ezután a templomi elöljárók és a változások, utána a falu világi tisztségviselőinek alapos ismertetése következik. A bíró (az elkülönülésig többnyire elöljáró) és az esküdtek személye szinte évről évre változott, Új-Szivác önállóvá válásától jelent meg a pénztárnok a vezetők felsorolásában. A településsel kapcsolatos adminisztrációról kezdetben Krob Ábrahám gondoskodott, majd 1786. november végétől egészen 1793. október utolsó napjáig Kohlenberger Jakab faluírnok intézte éves fizetség ellenében a tennivalókat. Ezután 1793. november 1-től 1797-ig átmenetileg, majd Új-Szivác elkülönülését követően felesküdvé Eimann János töltötte be a jegyzői állást, egészen 1827-ig. A könyvben leírásra kerülnek az árvaszék felállításával kapcsolatos történetek és az árvaházi gondnokok személye is.

Az itteni szőlőknek köszönhetően Új-Szivác az elkülönülés után bormérési joggal rendelkezett, amelyet két kocsmáros vett haszonbérletbe. Eimann megadta az egyes évek árendátorainak nevét és a be-

folyt összegeket is, majd a folytatásban a letelepítési számvevőség által 1787. november 25-én a falunak tűzoltásra átadott eszközöket.

A fejezet befejező része a település fejlődését tekinti át a házak számának, majd a település lélekszámának változásával, végül összefoglalja a könyv kézírata elkészülésének idején az ott élők karakterének jellemzőit. A letelepedés, majd elkülönülés már korábban ismertetett adatai után a gyarapodásnak köszönhetően a könyv kézírata zárásának időpontjában a 141 földműves és 95 zsellérház mellett 5 közösségi épület állt (ehhez jött még egy új iskolaépület), amelyek összesen 242 házat tettek ki. Szembeszökő a lélekszám növekedése: a letelepedéskor 475 fős falu lakossága 1804-ben 1213, 1815-ben 1547, 1819-ben 1760 és 1820-ban 1801 fő. A felekezeti adataiból látható, hogy az eredetileg szinte teljesen református Új-Szivácon (a 475 telepes közül csupán 5 asszony volt katolikus) 1815-ben 159 katolikus, 18 görög-keleti és 12 zsidó élt, számuk 1819-ben hasonló sorrendben 146, 14 és 38 volt. A könyv szerint Új-Szivác korabeli lakói jókedvűkről, békeszeretetűkről és szorgalmukról ismertek. A szorgos kezek nyomán a határ hamar kicsinek bizonyult, és évente több ezer forintot vittek el a földek haszonbérletei, ugyanakkor a településen élők igyekezetének köszönhető tehetőség nyomán a magánházak közül sokat már tetőcserép fedett.

A 127.-től 136. oldalig tartó negyedek fejezet – a bevezetésében megfogalmazottnak megfelelően – a németországi telepések utódainak érdeklődésére számot tartó korabeli eseményeket gyűjtötte csokorba. A Ferenc-csatorna előzményeinek és elkészítésének ismertetésével kezdődik a fejezet, majd a további részében a bácskai kamarai javak haszonbérbe adásáról, báró Rédl Ferenc haszonbérletéről, dr. Edward Jenner orvos által 1798-ban felfedezett és 1802-től a vármegyében is alkalmazott himlő elleni védőoltásról, a papírpénz devalvációjáról, a korabeli gyümölcs és élelmiszer árakról, a bácskai vármegyei hivatali apparátusról (a könyv kiadásának idején báró Podmaniczky József volt a vármegye főispánja, első alispán pedig pacséri Ódry András), valamint a bácskai letelepítés eredményéről ír a szerző. A befejezésben a bevezetéshez hasonlóan jótéteményei okán Eimann ismét a II. József iránti hálára emlékezteti az olvasót, valamint élethosszig tartó minden jót kíván I. Ferenc uralkodónak.

Folytatjuk

Dr. Nebojszki László

Bauer Antal sírköve

Bauer Antal Bács-Bodrog vármegye egykori fő földmérőjének, vagyis „főmérnökének” sírkövére először Borsay Jenő, a bajai múzeum egyik alapítója és első igazgatója, a Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat egykori tagja, gyűjteményének gyarapítója hívta fel a figyelmet.

A két világháború között Borsay sokat tett a bajai értékek megmentéséért. Számtalan helytörténeti cikk írása mellett megpróbálta a történelmi társulat gyűjteményét átmenteni vagy például a zombori Schweidel-szobrot is áthozni Bajára. 1938-ban megírta A Baja-belvárosi plébániai-egyház házi történetét. Ennek kapcsán és már korábban is számos genealógiai kutatást végzett, például Jelky András családfáját is kutatta. 1933-ban, amikor elkezdte a munkát dr. Gonczlik Kálmán apát-plébános engedélyével (ő kérte fel a plébánia történetének megírására), kiderült, hogy a legkorábbi anyakönyvekhez (1780-1830 között) hiányoznak a mutatók. Borsay Jenő vállalta, hogy elkészíti ezeket. 1934 tavaszán a bajai ferencesek könyvtárában megtalálta a belvárosi Szent Péter és Pál Apostolokról nevezett plébánia legkorábbi anyakönyveit (1722-79), és ezekhez is készített mutatót. Erről az időszakról írta Borsay Jenő: „sok kulturtörténeti adat ragadta meg figyelmemet, a melyek az anyakönyvi bejegyzések szövegében szunnyadoztak; ezek tollhegyre kíváncsoztak, gyűjtöttem, publikáltam azokat, amivel azután magamnak olyan látszatát keltem, mintha a város művelődési és köztörténetében jártas és otthonos lennék.”

Ezen adatok egyike Bauer Antalra vonatkozik. Borsay Jenő 1933-ban vele, pontosabban sírjával kapcsolatban írt levelet „Baja város Igentisztelt Mérnöki Társadalmának” címezve:

„Egy rég elfeledett bajai mérnökre szeretném nagybecsű figyelmét felhívni! BAUER ANTAL »Bács-Bodrog törvényileg egyesített nemes vármegyék tiszti főmérnöke«, nemkülönben hitestársának Drisberger Jankának tetemei porladnak nem egész egy év hián' egy század óta a bajai szent Rókus sírkertben.

Bauer Antal nem volt közönséges geometer, tiszti főmérnöke volt mind a vármegyének, mind pedig városunknak; a mi azonban emlékezésre méltóvá teszi hivatalos működését, az az a körülmény, hogy ő volt Bács-Bodrog vármegyének első Kartográfusa. Megrajzolta és 1825. évben kiadta Bács-Bodrog vármegyének nagy fal térképét szép és precíz munkával megjelölve

benne, illetve elkülönítve egymástól az aradalmi és nemesi birtokokat és a jobbágy vagy úrbéri telkeket. Ugyancsak kiadta a vármegyének kis vagyis kézi térképét. [...]

Bauer Antal 1836. május 14-én hunyt el Baján 59 éves korában. A szent-Rókus sírkertben van eltemetve feleségével, az 1837. évi március 14-én elhunyt Driesberger Johannával, Schweidel József 48/49. honvédtábornok aradi vértanú édesatyjának sírja mellé. Bauerék sírkövei ki-be dülve vannak, ha a kövek kidőlnek a temetőgondnokság első teendője lesz, hogy az első jelentkezőnek eladja a sírköveket és a sírhelyet is mint gazdátlant.

Ezt meg kell az Igentisztelt bajai mérnöki Testületnek akadályozni! Önmagát becsüli és tiszteli meg a Testület, ha Bács-Bodrog vármegye első kartográfusának sírját az enyészettől megmenteni iparkodik!”

A levele végén Borsay Jenő elárulja, hogy személyes indítatás is vezet a történeti, helytörténeti érdeklődésen kívül: „Kir. kincstári mérnök fia vagyok, rokonságom felmenő és oldalágon telve mérnökökkel”.

Nem tudni, történt-e akkor valami a sírkövek megmentése érdekében. Ma már, sajnos, nincsenek meg. Feliratuk Borsay Jenő leírása szerint ez volt:

Bauer Antal sírköve:

1836 Esztendei Pünkösöd Hava 14 Napján
Munkás életének 59 Évében Elhunyt
BAUER ANTAL
Ts Ns Vármegyének Fő Földmérnöke
Elfelejtethetlen Férje
Örök Emlékül
Gyászoló özvegye
Driesberger Johanna

Feleségének sírköve:

E
Sírhalomok Fedik
BAUER ANTAL
Tettes Bács Vmegyei Földmérő
Hitvesének
Született
Drisberger Johanna
Tetemeit
Meholt Böjt más Hava
14dik Napján 1837.

Mit tudunk Bauer Antal életéről?

Nem volt Baja város főmérnöke, bár sokat tett a városért. Egyes adatok szerint Zombor főmérnöke volt. Papp-Váry Árpád a *Magyarország története térképeken*

című könyvében írta róla: „Életéről, tevékenységéről semmit sem tudunk.”

Más forrásokban, könyvekben, levéltári iratokban és a térképeken mégis található róla néhány adatot: 1798-ban vizsgázott az Institutum Geometricumban Magyarország első műszaki főiskoláján, a Budapesti Műegyetem elődjén. 1799-ben kapta meg diplomáját és valószínűleg a következő évben költözött Zomborba. 1802-ben Bács-Bodrog vármegye mérnöke lett, ebben az évben született az a törvény, amellyel egyesítették Bács és Bodrog vármegyét (ettől kezdve vármegye hivatalos címeiben használta, hogy: „törvényileg egyesített”, bár legtöbbször csak röviden Bács vármegyének nevezték). A hosszú évtizedek óta tartó huzavona is, hogy hol épüljön fel a vármegyeháza, nyugvópont került. A törvényileg egyesített vármegyék székhelye Zombor lett, és az új, impozáns vármegyeház tervét Bauer készítette. *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiájában* olvasható: „több tervezet után Ódry alispán Bauer főmérnök tervét ajánlotta elfogadásra, melynek részletes költségvetését nem ismerjük ugyan, de az építés 1802-ben két emeletes, börtönökkel és kápolnával ellátott székház tervezete a kir. helytartótanácsához fölterjesztetett” (szerk. Dudás Gyula, Zombor, 1896. I. kötet 495. old.) – Az 1804-ben történt jóváhagyás után négy év alatt felépítették.

1805 és 1834 közöttől ismerjük térképeit. Első térképsorozata éppen a vármegye felmérése volt. 1825-ben két térképét (egy nagy gazdasági falitérképet és egy kis méretűt) kinyomtatták. Az általa hitelesített térképek 1818-31 közötti évekből maradtak fenn. Ebben munkatársa volt Mészáros Lázár bátyja, Mészáros Dániel bajai táblabíró is (számos térképen olvasható mindkettejük aláírása). 1825-ben ezért vásárolhatta meg a Mészáros Dániel szomszédságában lévő házat. Mészáros Dániel az atyai házban lakott ekkoriban, ma Mészáros Lázár szülőházának emléktáblája jelöli ennek a háznak a helyét.

Sírja nem véletlenül kerülhetett a Rókus kápolna közelébe, mivel 1827-ben a torony megdőlésekor az ő szakvéleménye is segített a hiba kijavításában. A kápolna közelében található 19. századi sírok többsége a város megbecsült polgáraié, például Türr István édesanyjáé, Tóth Kálmán szüleié, Drescher Ede polgármesteré. Itt – a kápolna mögött – volt egykor Schweidel Károly sírja is és mellette Bauer Antalé.

Fábián Borbála

Adomák Bácska múltjából

Tiberius császár – alattvalóinak érdekét szem előtt tartva – ritkán változtatta tisztviselőit. Indokként a fekélyes ember példáját hozta fel, aki a még éhesebbek jövetelétől félve nem örült, ha legyeit elűzték. A most közlésre kerülő adoma alapmotívuma is hasonló. Ismert a történetek egy másik változata is, amely szerint nem érdemes elbocsátani a jóllakott szőlősedőket, mert ismét éhesek jönnek, és ők többet esznek.

Jóllakott szúnyogok

„Mikor még Baján a herceg Graskovitch-családnak birtokai voltak, és amikor még a földesúr a maga bírója volt, történt egyszer, hogy az öreg herceg nagyon megharagudott egyik tisztartójára, mert megtudta róla, hogy szörnyen lopja és egészen megterebélyesedett mellette. Megidézte tehát a hűtlen kezeléssel gyanúsított alkalmazottat, kihallgatta és csakugyan bűnösnek találta abban, hogy többet szerzett, mint amennyit igazságosan oly rövid idő alatt szerezni lehetett volna. Ezért arra ítélte, hogy pányvazzák ki a Pá-

va-szigeten és hagyják ott a szúnyogoknak prédául, hadd szívják vérét éppen úgy, mint ő szipolyozta az uraság vagyonát.

A büntetést végre is hajtották a szerencsétlenül. Levetkőztették, kikötötték. A szúnyogok belepték, mint könyvet a betű, és szívták egészen vérefogytaig.

Délután a herceg maga akart meggyőződni a büntetés pontos végrehajtásáról, s kiment a szigetre, hogy megnézze a hűtlen szolga kínszenvedését. Kimondhatatlan fájdalomnak láttára a megsértett lelkű úrnak megesett a szíve rajta, s hogy némi enyhülést szerezzen neki, reá fújt s a szúnyogokat testéről elkergette.

– Kegyelmes uram – szólalt meg erre a kegyetlenül kínozott ember –, ne bántsa őket; azzal rajtam nem segít, mert elhajtja a jóllakottakat, s helyükre még éhesebb újak jönnek.

Valami eszébe juthatott erről a hercegnek, mert kapta magát, egyet fordult és szabadon bocsátotta, sőt visszahelyezte tisztébe meggazdagodott tisztartóját.”

(*György Lajos: Világjáró anekdoták. Budapest 1938. 316-317. oldal*)

Bálint Attila – dr. Nebojszki László

Védendő védtelenek: az erdei fülesbagoly

Az emberiség az éjszaka titokzatos, nesztelen árnyai közé tartozó baglyokhoz már évezredek óta ambivalens érzelmekkel közeledik. Egyfelől a bölcsesség és az okkult tudományok megtestesítőjének tartja őket, erre utalnak az antikváriumokban látható bagolyszobrok, valamint – jellemző példaként említve – a Harry Potter-filmek egyes jelenetei. Másfelől a tőlünk eltérően éjszaka aktív madarakat a transzcendens világgal kapcsolatban lévőnek érzik. A bagolyhuhogás valamilyen szerencsétlenség előjele: ha éjszaka valakinek a házán vagy udvarán megszólal egy bagoly, akkor a népi bölcsesség szerint ott meghal valaki. Hazánkban és bolygónk minden részén számos további hiedelem övezi a madarat, amely egyébként a rágcsálók pusztításával nem jelentéktelen hasznot hoz a mezőgazdaságnak.

A bagolyalkatúak (Strigiformes) rendjének bagolyfélék (Strigidae) családjába tartozó erdei fülesbagoly (Asio otus) az egyik leggyakrabban szemünk elé kerülő, közepes termetű bagolyfajunk: hossza 31-37, szárnyfesztávolsága 86-98 centiméter. Udvarlaskor, megriasztva és figyelés közben

különösen feltűnőek a hosszú, barnás alapszínű és fekete csíkkal díszített tollfülei, amelyek esetenként (például repülés közben vagy nyugodt állapotban) szinte észrevehetetlenek. A madár fejformája többi rokonához képest szögletesebb, szeme narancsvörös, galamb nagyságú testét a laza tollazat varjú méretűre nagyítja. A test és a viszonylag keskeny szárny alapszíne barnás-rozsdássárga, mindkettőt sötét hosszanti sávozás és finom keresztvonalak tarkítják. Néhány szárnycsapás után siklással repül tovább, összességében röpte lassúnak és csapongónak mondható. A nemek hasonlóak, a hímek tollazatának színei kicsit világosabbnak tűnnek.

Az erdei fülesbagoly többnyire az alacsonyan készített szarka és dolmányos varjú fészkeket választja költőhelyül, amelyek környékén már február végétől hallani jellegzetes, akár több száz méterre is elhallatszható, de viszonylag halk „hu” hangját. Emellett az egyedek szárnyaik összecsattogtatásával igyekeznek a figyelmet magukra felhívni. A párba állás és nászrepülés után a tojó első tojásait március második felében rakja le. A tojások száma a környezet rágcsáló-

állományától függ: általában 4-5, ha sok a potenciális táplálék, akár 8 is lehet. A fénylően fehér színű tojások átlagosan 40,2 x 32,3 milliméter méretűek (Colin Harrison: *Jungfögel, Eier und Nester*. Hamburg-Berlin, 1975). A kétnaponta lerakott tojásokon a kotlás már az első lerakása után megkezdődik, ennek megfelelően a napvilágra igyekvő bagolyfika a tojáshéjat sem egy időben repesztik meg. Csak a tojó ül rájuk, közben táplálékról a párja gondoskodik. A 27-28 nap után kikelő fiókák a hímek egyik legszorgosabb madarává teszik, hiszen az első időszakban az ő feladata a meg-növekedett létszámú család zsákmányállattal történő ellátása. A tojó kezdetben az átadott rágcsálók felaprózott darabjaival eteti kicsinyeit, csak később váltanak az egészben történő lenyelésre. A fiókák gyorsan nőnek és 12-17 napos korukban hagyják el a fészket, s a környezetében lévő ágakra ülnek. Hamarosan távolabbra másznak el, és a közeli bokrok, fák ágai között egyenként bújnak meg. Nappal csendben maradnak, ám a sötétség eljöttével jellegzetes, messzire elhallatszható síró hanggal kéri-követelik az eleséget. A szülők még további 3-4 hétig

Egy, a fészken kívüli világ megismerését éppen csak megkezdő fióka

ellátják utódaikat, amelyek röpképességüket néhány nappal 1 hónapos koruk után érik el. A bagolyköpet-vizsgálatok szerint a zsákmányállatok nagyjából 2/3-a mezei pocok, 2/9-e erdei és 1/9-e házi egér. A gondoskodás ellenére az utódok egy része általában elpusztul: bajt okozhat a túlzottan csapadékos időjárás, a fészkaljat kifoszthatja a nyest vagy a nyuszt, az elmászkáló fiókák további ragadozók zsákmányává válhatnak (róka, héja stb.), vagy a szakszerűtlen tavaszi dúvadirtásnál szétlőhetik a fészket. A felsorolt problémák egyúttal meghatározzák a védelem akcióit is: műfészkek készítése a teleshely környezetében, menyétfélék ellen fészekvédő palástok felszerelése stb.

A fiatalok az ősz elejéig keresik szüleik közelségét, ezután kóborlásba kezdenek és az elegendő táplálékot nyújtó élőhelyeken csoportosulnak. A párok általában helyben

maradnak, de tére fenyvesekben (a határban, de akár lakott területeken lévő parkokban, temetőekben, kertekben is), ártéri füzesekben kisebb-nagyobb csapatokban gyűlnek össze, és az alvóhelyen akár a tavasz kezdetéig is kitartanak. Hozzájuk csatlakoznak a tőlünk északabbra fekvő országokból ide vonulók. Mindenképpen figyelmet érdemlő az elfogyasztott rágcsálók okán egy-egy ilyen összeverődő csapat gazdasági haszna, hiszen tevékenységüket fizetség nélkül és vegyszermentesen végzik! A madarak pihenőhelyül fenyő- vagy tiszafákat választanak, erre Baján is számos példát találunk. Az erdei fülesbagoly elterjedési területe Eurázsia és Észak-Amerika mérsékelt övi zónája, amely dél felé a Mediterrániumba is belenyúlik. A madár kedvelt élőhelyei a tülelevelű és lombos erdőkkel, ligetekkel mozaikosan tarkított nyílt területek. Magyarországon a magasabb hegységek kivételével mindenfelé elterjednek számít.

Az utóbbi évtizedben a *Madártávlat* című folyóirat hasábjain (2001. 1-2. szám, 2005. 2. szám és 2006. 1-2. szám) Balogh Gyula az erdei fülesbagolyok Tiszaújvárosban tapasztalt urbanizálódásáról és korai költéseiről számolt be. Előbbi nemcsak azt jelenti, hogy a madarak pihenőhelyül a település kevésbé zavart részein álló fákat választották, hanem azt is, hogy a társasházi lakások ablakában elhelyezett virágládjában fordult elő sikeres költés. Természetesen az ott élő családoktól ez kompromisszumokat és segítséget igényelt: például leeresztett redőnyt a tojó nyugalma érdekében, majd a fészket elhagyni készülő fiókákat fel kellett rakni a közeli fákra. A korai költésre visszatérve a tél eleji enyhe időjárás mellett a táplálékhiány lehet az oka a december végi, január eleji tojásrakásnak (a városi környezet miatt a madár zsákmányállatai között megnőtt az egerek aránya).

Telelésre összeverődött erdei fülesbagoly csapat egyik figyelő tagja

A madár népi nevei fülesbagol, fülesbagoly, fülesbagó, fülesbagoj és erdei szarvasbagoly (Chernel István: *Magyarország madarai*. Budapest, 1899, valamint Kelemen Attila: *Madaras könyv*. Bukarest, 1978). Mindegyik elnevezés alapja a tollfűl.

Az erdei fülesbagoly védett, természetvédelmi eszmei értéke 50 000 forint.

Dr. Nebojszki László

Ötójasos fészkalj a Gólyasor melletti volt orosz katonai gyakorlóterületen

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számlasszám: 11732033 20030119

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**